

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

**ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ДОНЦОВА ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921)**

Студента IV курсу

групи ГІС 17/Б

Куця Остапа Івановича

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор

Зайцев Олександр Юрійович

Львів 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ДОНЦОВА В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	7
РОЗДІЛ ІІ. ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ДОНЦОВА В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ.....	20
РОЗДІЛ ІІІ. ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ДОНЦОВА В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ.....	41
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	58

ВСТУП

Дмитро Донцов (1883-1973) належить до найвидатніших і найвпливовіших політичних мислителів України. Він формував свій світогляд в епоху світової популярності марксизму та, певною мірою, інтелектуальної моди на нього, через що деякі дослідники вважали його марксизм суто кон'юнктурним. Проте його інтелектуальна біографія показує, як історичний контекст та події у житті людини можуть різко змінювати її позиції та світогляд. Важливою в біографії Донцова була його діяльність під час Української революції. У цьому дослідженні я розгляну бачення Донцовим подій Української революції, чи була у нього роль у державному перевороті Павла Скоропадського, його основні публіцистичні праці революційної доби. Окремо та детально проаналізую стосунки Донцова з гетьманом Української Держави та можливі впливи Донцова на нього. Також важливим завданням є визначити роль Донцова у подіях Української революції, дослідити, чи стояв він осторонь проблем, чи намагався мірою своїх сил брати участь у їх вирішенні. Буде проаналізовано метаморфозу стосунків Донцова з В'ячеславом Липинським, простежено розвиток розбіжностей у їхніх поглядах та позиціях.

Актуальність теми полягає у потребі глибшого вивчення діяльності Дмитра Донцова під час Української революції та аналізу його поглядів на її події. Історіографія детально не розглядає стосунки Донцова з окремими діячами Української революції, на що буде звернена увага у цьому дослідженні. Крім того, історіографія більше звертає увагу на діяльність Донцова в 20-х і 30-х роках ХХ століття, бо саме в ці роки українська політична думка тісно в'яжеться з його постаттю.

Метою роботи є простежити діяльність Дмитра Донцова під час Української революції та його вплив на її події, а також розглянути його стосунки з окремими діячами революції.

Завдання:

- проаналізувати діяльність Дмитра Донцова під час Української революції;
- визначити чи була роль Донцова у державному перевороті П. Скоропадського;
- розглянути стосунки між Донцовим та Скоропадським та можливий вплив Донцова на останнього;
- проаналізувати активність Дмитра Донцова в період Гетьманату та його вплив у діяльності Української Держави;
- простежити метаморфозу стосунків між Донцовим та Липинським.

Об'єктом дослідження є політична біографія Дмитра Донцова. **Предметом дослідження** є діяльність Дмитра Донцова під час Української революції (1917-1921).

Хронологічні межі охоплюють 1917–1921 рр. – період Української революції. **Географічні межі** визначено містами Європи, в яких мешкав Дмитро Донцов в цих роках: Берн, Відень, Львів, Київ.

Із **методів дослідження** джерел було використано історико-критичний метод, структурний, текстуальний та контекстуальний аналіз творів Дмитра Донцова. Історико-критичний метод був застосований для перевірки інформації про події в житті Донцова, що містяться в його щоденнику, у спогадах Павла Скоропадського, Володимира Винниченка та у листах В'ячеслава Липинського, а також у працях істориків. Структурний аналіз полягає у виявленні в структурі тексту риторичних засобів, якими автор підсилює свої ідеї та позиції. Поєднання текстуального і контекстуального аналізу було застосовано для визначення, з якою метою насправді автор написав ту чи ту статтю, і в чому полягали її завдання, а також для розуміння ідей та позицій Донцова в історичному контексті революційної доби.

До головних **джерел** цього дослідження належить щоденник Дмитра Донцова¹, у якому він описав події в період Гетьманату 1918 року. Проте, використовуючи це джерело, слід враховувати, що його видав та відредагував значно пізніше сам Донцов. У ньому, за його словами, «(замітки неполітичного характеру знищено)²». Також джерелами виступають статті, брошури та реферати Дмитра Донцова, вміщені в його «Вибраних творах» у 10-ти томах (відповідальний редактор та упорядник Олег Баган). Було опрацьовано томи 1-й³, 2-й⁴, 3-й⁵ та 10-й⁶. Окремо було розглянуто книгу Дмитра Донцова «Підстави нашої політики»⁷. Також, було опрацьовано спогади Павла Скоропадського⁸, Володимира Винниченка⁹, листи В'ячеслава Липинського¹⁰ – що стосуються Дмитра Донцова та його оцінки як особистості.

Історіографія. У дослідженні були використані монографії Михайла Сосновського¹¹, Олександра Зайцева¹² та дисертація Тревора Ерлахера¹³, які детально описують діяльність Дмитра Донцова та його інтелектуальну біографію в контексті історичних подій. М. Сосновський розглядає, зокрема, діяльність Дмитра Донцова в період Української Держави та аналізує щоденник Донцова. Дисертація Тревора Ерлахера представляє більш сучасні висновки (2017 р.) щодо оцінки діяльності Донцова та впливів на нього. Дисертацію Т. Ерлахера слід

¹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ*. Документально-художнє видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002.

² Там само, с. 33.

³ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011.

⁴ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська (1911 – 1939 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012.

⁵ Донцов Д. *Вибрані твори Т. 3: Ідеологічна есеїстика* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012.

⁶ Донцов Д. *Вибрані твори Т.10: Твори різних періодів* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2016.

⁷ Донцов Д. *Підстави нашої політики*. Відень: Видавництво Донцових, 1921.

⁸ Скоропадський П. *Спогади, кінець 1917 – грудень 1918* / За ред. Пеленський Я. Київ ; Філадельфія, 1995.

⁹ Винниченко Володимир. *Заповіт борцям за визволення*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvita.ua/doc/files/news/671/67149/vynnychenko-volodymyr-kyrylovych-zapovit_ia.pdf.

¹⁰ Липинський В. *Повне зібрання творів, архів, студії*, серія «Архів», Т.1 / Упор. Пеленський Я. Київ ; Філадельфія: Смолоскип, 2003.

¹¹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк ; Торонто: Trident International, Inc, 1974

¹² Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму: Львівський період Дмитра Донцова, 1922- 1939 роки: начерк інтелектуальної біографії*. Київ: Критика, 2019.

¹³ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov, the Ukrainian Idea, and Europe's Twentieth Century*. University of North Carolina at Chapel Hill Graduate School, 2017.

зіставляти з висновками М. Сосновського (1974 р.). Із монографії О. Зайцева було опрацьовано другий розділ «Від марксизму до націоналізму», в якому окрім окреслення діяльності Дмитра Донцова в період Української революції є детальний аналіз автора другої за важливості роботи Донцова (після книги «Націоналізм») «Підстави нашої політики». Також, використано статтю О. Зайцева¹⁴ про осмислення досвіду Донцовим Української революції. Було розглянуто передмову О. Багана до 1-го тому «Вибраних творів» Донцова, яка героїзує як парадоксальну закономірність постать Донцова. Також, були включені статті О. Бойка¹⁵ та В. Пархоменка¹⁶, які стосуються діяльності Дмитра Донцова в період Української Держави. Усі перелічені праці зіставляються в аналізі діяльності Дмитра Донцова, аби досягти більш об'єктивної оцінки.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. У першому розділі розглянуто діяльність Дмитра Донцова в період Центральної Ради до державного перевороту Павла Скоропадського. У другому розділі проаналізовано діяльність Донцов в Українській Державі та його роль й активність в подіях періоду Гетьманату. Розглянуто характер стосунків між Донцовим та Скоропадським. У третьому розділі описано період Донцова у Відні та Берні, аналіз метаморфози стосунків Донцова та Липинського, аналіз їх розбіжностей в ідеях та позиціях, що привели до ворожнечі. У висновках викладено найважливіші результати дослідження.

¹⁴ Зайцев О. *Осмислення досвіду Української революції у творах Дмитра Донцова* // Історія та історіографія в Європі. Вип. 5. Київ, 2016. С. 76 – 88.

¹⁵ Бойко О. *Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова "О границях Української Держави під взглядом політичним" (1918)* // Національна та історична пам'ять. 2013. - Вип. 7. С. 184-191.

¹⁶ Пархоменко В. *Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка - як джерело з історії Гетьманату 1918 року в Україні* / В. А. Пархоменко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки, 2013. Вип. 3.35. С. 218 – 222.

РОЗДІЛ І

Діяльність Дмитра Донцова у період Української Центральної Ради

Дмитро Донцов (1883 – 1973) – одна з найяскравіших та неоднозначних постатей в історії України. Навколо його політичної постаті існує немало суперечок. Дехто героїзує його парадоксальність як закономірність епохи, порівнюючи з Александром Македонським, як міцний та особистісний характер, сформований завдяки передній лінії протистояння, у якій перебуваєш¹⁷. Деякі ж навпаки, применшують його «геніальність», вважають що він очевидний та закономірний продукт свого часу. Ідеться мова про кон'юктуральне сприйняття Донцовим марксизму, тобто у ХХ ст. слідування марксизму радше було модою. Мода, яка часто означала не щире ідеологічне сприйняття, чи як єдина ідеологічна альтернатива в той час¹⁸. Фактів чи переконливих підстав, які б свідчили про його кон'юктуральне сприйняття марксизму немає. Біографія Донцова не видається початком життя майбутнього ідеолога «чинного націоналізму». Дмитро Донцов навчався у марксистському середовищі, у Петербурзі. Марксизм швидко та переконливо ширився навколо тодішніх студентів¹⁹. Попри щире віру у марксистську ідеологію, Дмитро Донцов одним з перших і покидав її ж позиції. Донцов перш за все відстоював позиції Української автономії, а пізніше і її незалежного майбутнього. Попри багатьох марксистів українців, які до останнього вірили у спільне майбутнє України з Росією – Донцов один з перших зрозумів, що така політична концепція працювати на благо українського народу не буде. Про це свідчать його твори марксистського періоду, такі як – «Модерне московфільство», «Сучасне політичне положення нації та наші завдання». У період Української Центральної

¹⁷ Баган О. *Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова* // Донцов Д. Вибрані твори. Т.1: Політична аналітика (1912- 1918 рр.) Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. С. 5.

¹⁸ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 72.

¹⁹ Давлетова Г. *Д.І.Донцов: початок формування світогляду* // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2007. Вип. XXI. С. 140.

Ради, Донцов вже покинув марксистську ідеологію та засвоює волюнтаристський націоналізм.

Перша світова війна та участь в СВУ вплинули світогляд Дмитра Донцова. Боротьба за українську націю з-під російського гніту, породила націоналістичні настрої у соціал-демократичному світогляді Донцова. О. Зайцев вважає, що вплив був революційний та подає такий висновок: *«Світова війна мала вирішальний вплив на інтелектуальну біографію Донцова. Вона остаточно переконала недавнього марксиста, що правлять світом не класова солідарність і революційна боротьба за соціалізм, а національний егоїзм і боротьба націй між собою»²⁰*

До 1917 року Донцов остаточно засвоїв волюнтаристський націоналізм та покинув соціалістичні позиції, вважає О. Зайцев²¹. «Нарід бастард» - стаття, що кардинально відрізняється від статей та брошур 1905-1914 рр. Донцов не вживає більше соціалістичної риторики, розмислює над організацією церкви та самостійництвом. Пояснює чому українська нація відтвориться: *«Націю творить не етнографічна самостійність, не давність походження, ні форми, лише та містична сила (містична, бо причини її ще не виявлені), яка зветься волею до життя, волею творити окрему гуртову одиницю між расами»²²*. Ми бачимо, що це не марксистське пояснення відтворення нації, бо Донцов спирається на «містичну силу», яка представляється волею, що створить окрему одиницю.

Жовтневий переворот у 1917 році та проголошення Української Народної Республіки спонукали Донцова повернутися. Щоправда Донцов не одразу повернувся, а в березні 1918 р.²³ Відомо, що він будував плани щодо повернення на січень 1918 року, скориставшись перемир'ям, перейти лінію фронту де

²⁰ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...*, с. 45.

²¹ Там само, с. 46 – 47.

²² Донцов Д. *Нарід-бастард* // Донцов Д. *Вибрані твори*, Т. 2., с. 143.

²³ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 138.

розташовувалось УСС²⁴. Донцов отримав згоду у 397-го Запорізького піхотного полку, щоправда відмовився від свого рішення. Ймовірно через обачність Донцова, адже повернення до України під час більшовицького нападу не є цілком добрим рішенням, краще дочекатись розв'язки конфлікту²⁵. Такої ж думки, щодо зміни плану прибуття дотримується Сосновський М²⁶.

Тревор Ерлахер вважає причини Донцова щодо такого «пізнього» повернення до України не зрозумілими. Дослідник спирається на те, що він міг брати участь у мирних переговорах: *«.. він не брав участі в мирних переговорах, що призвели до визнання незалежності України.... . Незрозуміло, чому він відклав своє повернення на переговори, до яких він витратив попередні три роки²⁷»*. Ерлахер говорить тут про закордону діяльність Донцова та його участь у «Лізі іноземних народів Росії» (die Liga der Fremdvölker Russlands, LFR). Офіційно це була нейтральна організація, насправді ж створена за підтримки Німеччини німецько-балтійськими баронами, як «антиросійська» організація. Ця організація була створена задля допомоги Німеччині у боротьбі проти Росії та майбутньої анексії царських територій. Її діяльність визначалась у пропаганді, впливу на пресу. У цю ж організацію потрапив і Дмитро Донцов поряд із українським націоналістом Володимиром Степанківським²⁸. Для Донцова це було добрим середовищем, для втілення його ідеї щодо майбутнього України: *«Донцов, зі свого боку, вважав Німеччину не лише засобом досягнення мети - української державності, - але також і зразком європейської цивілізації та культури²⁹»*. Він займався публіцистичною діяльністю задля підтримки незалежності України від Росії. Міністерство закордонних справ Німеччини доручило Донцову керувати публіцистичною діяльністю Ліги, та відправило його до Берна, де він очолив Бюро Національностей Росії, це бюро видавало бюлетень «Кореспонденція народів Росії» (Korrespondenz der Nationalitäten

²⁴ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...*, с. 47.

²⁵ Там само.

²⁶ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет*. с. 137.

²⁷ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 137 – 138.

²⁸ Ibid. p. 126.

²⁹ Ibid. p. 133.

Russlands), вона видалась німецькою, французькою, англійською мовами³⁰. Також Донцову були надані інструкції у допомозі начальнику офісу ліги Володимиру Степанківському³¹.

Коли ж вибухнула Українська революція та заснування Української центральної влади, Донцов ніяк не міг мати впливу на ці події, адже тодішні настрої були федеративно-автономні. Це в принципі суперечило баченню Донцова. Сенсу для швидкого повернення не було, також члени УЦР були соціалістами. Дмитро Донцов вже встиг «спалити мости» з УСДРП, кардинально не погоджуючись з її ідеями, адже вона, з поміж інших причин, також не вбачала Росію як головного ворога. У світлі цих подій, Донцов мав не мало роботи у бюро, крайньої життєвої потреби у швидкому поверненню до Києва не було. Тим не менш, за час діяльності проведених у Берні, Дмитро Донцов сумлінно працював над своєю місією, зазначив Михайло Сосновський: *«За час свого побуту в Берні Донцов опублікував 65 чисел «Кореспонденції народів Росії», а також видав книгу балтицького барона фон Роппа³² німецькою і французькою мовами «Росія та інородні народи» (La Russie et les peuples allogenes)³³»*. Пізніше, Дмитро Донцов залишив свою діяльність у бюро та переїхав до Львова та продовжив свою наукову діяльність у Львівському університеті та отримав науковий ступінь доктора з права у 1917 році. Через таку зупинку, Дмитру Донцову, закидали звинувачення у боягузтві, безпосередньо його назвав боягузом Володимир Винниченко (Генеральний секретар, член УЦР): *«Люди, які знають його особисто, кажуть, що вдачею своєю він є боягуз³⁴»*.

Володимир Винниченко, у своїх спогадах приділив окрему увагу Донцову. У світлі революційних подій в Україні, Винниченко звинуватив Донцова в тому, що той *«все сидів по тих самих кав'ярнях?»³⁵*, коли потрібно

³⁰ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 137.

³¹ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 127.

³² Німецько-балтійський барон, один із засновників «Ліги іноземних народів Росії» (die Liga der Fremdvölker Russlands) Фрідріх фон дер Ропп.

³³ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.* с. 137.

³⁴ Винниченко Володимир. *Заповіт борцям за визволення.* с. 65.

³⁵ Там само

було прибути до України, та допомогти «віддав свій розум, свою критику, своє уміння й розуміння будови держави³⁶». Винниченко також відповів припущенням, чому Донцов не прибув під час революції до України: «Тільки одне логічне може бути пояснення: очевидно, того, що він пам'ятав, за що його було викинено з організації революційних борців, і не смів показатись на очі свідомому українству³⁷». За версією Володимира Винниченка, йдеться мова про виключення Донцова за нібито антиукраїнську позицію та публікування (під псевдонімом) у газеті «Русские Ведомсти», та за дотримання антисоціалістичної позиції³⁸. Багато існує думок щодо справжньої причини конфлікту. Окрім Винниченкової версії, яка доволі відома, і яка вже не заслуговує на довіру, бо давно її вже спростував Сосновський³⁹. Однак, нам відома й офіційна причина у партії, яку зазначив О. Зайцев, що після Другого всеукраїнського студентського з'їзду, комітет «Дзвону» у складі: Володимира Винниченка, Левка Юркевича, Володимира Левинського, виключили Дмитра Донцова з числа співробітників журналу. Пояснивши причину у повідомленні Левинського до Донцова: «Ви... виступали і виступаєте...рішучо як **немарксист** (виділення моє - О.К.)»⁴⁰. Відповідно, причини розставання були ідеологічними та політично програмовими. Це доводить і публіцистична діяльність Донцова від 1912, коли він написав російськомовну статтю «Модерне москофільство». Відповідно, Дмитро Донцов ніяк не боявся якого небудь сорому, через причини виключення з партії. Проте, у версії Винниченка ймовірна доля правди, що Донцов не хотів одразу повертатись в українське тодішнє політично-соціалістичне середовище, яке ставилось до нього негативно, тому він вирішив ненадовго ще залишитись у Львові. Хоча Донцов стверджував, що він не потрапив до Києва скорше, бо він безуспішно прохав про допомогу ерцгерцога Вільгельма⁴¹ для швидшого

³⁶ Винниченко Володимир. *Заповіт борцям за визволення.*, с. 65.

³⁷ Там само

³⁸ Там само, с. 63.

³⁹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 123.

⁴⁰ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...*, С. 42.

⁴¹ Ерцгерцог Вільгельм Габсбург, нащадок королівської династії Габсбургів, в той час командир УСС.

повернення⁴². Ерлахер ж вважає, що причини були не у відсутності засобів, а в уникання втягування раніше себе в українську політику. Ерлахер припускає, що Донцову був потрібний час для роздумів, слідуючи порівняльно-історичному методу, екстраполював із порівняння явища у сусідніх та аналогічних регіонах на прикладі національно-визвольних рухів на Балканах. Таким чином, він переконався, що *«Україні судитиметься здійснити успішну національну революцію та здобути незалежність»⁴³*.

Головним джерелом щодо перебування Дмитра Донцова у Києві є його щоденник, який вперше з'явився друком у 1954 році. Донцов вказує що: *«Це – щокількаденні записки, роблені похатцем, часто вночі в 1918 року в Києві, про зустріч, епізоди, події та акції політичного характеру..»⁴⁴*. Щодо цього щоденника існувала думка, що він не є до кінця щирим⁴⁵. Проте, цей автобіографічний матеріал багатий на описані події в роки перебування Донцова у Києві. В. Пархоменко вважає щоденник Донцова надважливим джерелом для історії гетьманського періоду, незважаючи на суб'єктивізм та політичну заангажованість⁴⁶. Часові рамки описаних подій у цьому щоденнику, як зазначив Донцов від 29 травня 1918 р. до 9 січня 1919 року⁴⁷. *«Розбита червоною Москвою демократична Центральна Рада, покликавши собі на допомогу армії кайзера Вільгельма, знов стала українськими урядом»⁴⁸*, таку побачив Україну Дмитро Донцов. Цілком очевидним є те, що Донцов вкрай був не задоволений тодішньою ситуацією в УНР та справами Центральної Ради. *«Тепер, коли він побачив, до якого занепаду довели українську державність соціалістичні партії, негативне ставлення до цих партій у нього ще більше посилюється»⁴⁹*. Політика та ідеологічна складова УЦР повністю суперечили баченню Донцова. Тодішні

⁴² Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 138.

⁴³ Ibid., p. 138.

⁴⁴ Донцов Д. *Рік 1918, Київ*. С. 33.

⁴⁵ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 137.

⁴⁶ Пархоменко В. *Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка - як джерело з історії Гетьманату 1918 року в Україні.*, с. 221.

⁴⁷ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 33.

⁴⁸ Там само, с. 35

⁴⁹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 138.

члени Центральної Ради: на чолі з Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченком, Дмитром Дорошенком були прихильниками федеративно-автономного майбутнього з Росією. Вони вбачали, що майбутнє УНР у федеративних відносинах з Росією та співіснуванням з нею на рівних правах. Дмитро Донцов ще за кілька років до цього розумів, що будь яке зближення з Росією – це трагічна помилка. Про це свідчать щонайменше його твори марксистського періоду, такі як – «Модерне московфільство», «Сучасне політичне положення нації та наші завдання». Михайло Грушевський у брошурі «Якої ми хочемо автономії й федерації» висловлювався за національно-територіальну автономію, що буде мати усі державні атрибути та економічно незалежний курс⁵⁰. Грушевський хотів, аби Україна була не просто повноправна над своїми провінціями, а була членом та «учасником державності» у федерації з Росією⁵¹.

У тодішні дні 1917 року ідея про спільне життя у рівних правах Росією не було чимось дивним чи нетерпимим. Усіх автономістів УЦР звісно об'єднувала боротьба проти царського режиму, але і об'єднувала лояльність до російської інтелігенції й народу загалом. У схожому ключі, колись почував себе і Донцов в молодих роках, будучи під впливом російського середовища у Петербурзі. Спершу він лише бачив російський царизм як ворога, українські землі протягом довгого часу були у складі Російської імперії, ті ж прихильники українського руху часто виховувались, навчались, тобто проживали свої молоді роки у середовищі, де існував російський вплив. Цілком могли з'являтися знайомі, друзі чи навіть однодумці росіяни, а соціалістична ідеологія та боротьба проти царизму лиш могла їх і далі об'єднувати. Тимчасовий уряд, не сприймався тим царським апаратом, який пригноблював, а повністю незалежне майбутнє, в якому немає поряд Росії, ще не вкладалось у голову.

⁵⁰ Верстюк В. *Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест* // Нариси історії української революції 1917–1921 років Кн. 1. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2012. С. 130.

⁵¹ Грушевський М. *Федеративна Російська Республіка* // Твори: у 50 т. Т. 4. Кн. 1 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. Інститут історії України; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, С. Панькова. Львів: Світ, 2007 С. 148.

Про питання федерації, свої думки Дмитро Донцов чітко виклав у брошурі «Міжнародне положення України і Росія», яка була опублікована у 1918 році в Києві⁵². Дмитро Донцов вважав усіх, хто підтримує федерацію з Росією противниками: *«Мусимо бути більше державниками, як націоналістами, пам'ятаючи, що жид, поляк або москаль, що твердо стоять на ґрунті української державности, є її ліпшою підпорою, як українці, що марять про федерацію»⁵³*. Насправді, це радикальна оцінка щодо федеративного устрою з Росією. Ми бачимо, що Донцову не важливі українці, що підтримують федералізм. Він вважає, що потрібно взяти контроль та не допустити цього і хай хоч цією «підпорою» будуть інші національності. Слід звернути увагу, що для Донцова Українська революція це дарунок, який вложила українцям в руки історія. Дарунок, який не кожному народові дістається, задля якого потрібна свідомість національних завдань, яку Донцов не спостерігає⁵⁴. У брошурі, Дмитро Донцов наголосив, що українська політична програма повинна відкидати *«всюку федерацію чи економічне зближення з Росією...спираючись на активну поміч кожної держави, яка в даний момент готова боронити інтегральности республіки»⁵⁵*. Ерлахер зазначив, що Донцов висміював російську політику, культуру та суспільство, яка відхилялась від законно-демократичного шляху, коли західні країни його розвивають⁵⁶. Враховуючи, що Донцов вважав західні приклади ледь не ідеальними, яким потрібно слідувати й Україні. Хоч раніше, у молоді роки, до того як Донцов покинув своє марксистське завзяття, обстоював федеративний устрій у державному ладі з Росією.

Відповідно, Донцов критикував соціалістичне оточення за його сліпе бачення: *«Інтлігенція та мріяла будувати здобувати права України не силою, а – (під час революції) – легальним шляхом переговорів з «братньою російською*

⁵² Штепа П. *Бібліографія творі Дмитра Донцова*. Віндзор, 1958. С. 2.

⁵³ Донцов Д. *Міжнародне положення України і Росія* // Донцов Д. *Вибрані твори*. Т.1..., с. 102.

⁵⁴ Там само, с. 102 – 103.

⁵⁵ Там само, с. 102.

⁵⁶ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 140 – 141.

демократією», за яку вони, антимілітаристи, послали вмирати українців-вояків під час офензиви Керенського. Інтелігенція та кликала боротися не за стародавній, приватновласницький уклад нашого села, а за антинаціональний соціалізм⁵⁷». Таку жорстку оцінку надав Дмитро Донцов керівництву УНР, де він звинуватив соціалістів не тільки в ілюзіях щодо «російської демократії» та за антимілітаристську політику, причиною якої є солдатські смерті.

З усього українського політичного середовища, Донцов ідейно був близьким до самостійника Миколи Міхновського. Він був ознайомлений з брошурою Міхновського «Самостійна Україна», ідеї та зміст якої йому в певній мірі симпатизували. Проте, Дмитро Донцов вважав, що Україна повинна бути самостійною державою, якій слід вирватись з російського варварства та експансії. Такого характеру у Донцова відома брошура «Похід Карла XII на Україну», яка опублікована у роки еміграції Донцова, незадовго до повернення у Київ. У цій брошурі, Донцов закликав до переоцінки кампанії шведського короля Карла XII та українського гетьмана Івана Мазепи *«не як безглузду авантюру, а як геополітично необхідний акт самозахисту від московського варварства»*⁵⁸. Донцов вказував, що війна Карла XII проти царя це *«розв'язання найважливішої проблеми нашого віку - проблеми російської експансії»*⁵⁹. Йдеться про те, що шведському королю було необхідно воювати з Росією задля того, аби не дати пануванню тим, хто *«були посміховищем кожного освіченого європейця»*⁶⁰. У брошурі, Донцов ледь не сакралізує похід Карла XII, який намагався перемогти варварство. Відповідно, зрозуміле ставлення Донцова до Росії, і що вона лиш може бути небезпекою *«українська проблема є питанням життя Росії»*⁶¹, аніж можливим союзником, як на це могли надіятись в УЦР.

У Києві Донцов вступив до Української демократично-хліборобської партії (УДХП), яка за його словами: *«всупереч назві, була партією*

⁵⁷ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 34.

⁵⁸ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 119.

⁵⁹ Донцов Д. *Похід Карла XII на Україну* // Донцов Д. *Вибрані твори*. Т.2...,с. 65.

⁶⁰ Там само, с. 66.

⁶¹ Донцов Д. *Сепаратистичний рух на Україні* // Донцов Д. *Вибрані твори*. Т.1..., с. 255.

консервативною, а крім того, ворожою до соціалізму і до політики Центральної Ради⁶²». Головою партії був С. Шемет, а ідеологами були М. Міхновський та В. Липинський. Дійсно, ця партія за своєю програмою та ідеологічною складовою найкраще пасувала Донцову. Також, одним із аргументів було й те, що у ній знаходився М. Міхновський, якому Донцов приділив увагу у передмові до свого щоденника, описуючи його вступ у партію: *«Її самостійницький характер забезпечувала особа М. Міхновського, якого «Самостійна Україна», на мене, ще молодого студента, зробила незатертий вплив⁶³»*. Але не варто поспішати з висновками, йдеться мова про вже згадану проблему, наскільки спогади у цьому щоденнику є щирими. Відомо, що брошура «Самостійна Україна», яка узагальнила ідеї Міхновського, була створена у 1900 році, коли встановлювалась Революційна українська партія (РУП), і в той же рік була опублікована. У 1909 р. Дмитро Донцов писав у листі однопартійцеві: *«"Особисто вважаю і "отзовізм" і "самостійну Україну" нісенітницею (виділення моє - О.К.). Ми є соціал-демократи і наш орган соціал-демократичний. А то значить, що він має – соціальну революцію (а не "вростаніє" капіталізму в соціалізм) як ціль, класову політичну боротьбу (а не "сотрудничество" класів) – яко средство. Хто вітає ці засади, той наш"»* та критикував будь-які ухили від соціал-демократизму з позицій ортодоксального (доволі схожого на ленінський) марксизму⁶⁴. Звісно, це не означає байдуже ставлення до ідей і постаті Міхновського Донцовим. Слід не забувати, що брошура Міхновського представляла Україну у самостійницькому характері, що не суперечило баченням Донцова. Відповідно, якщо ж Донцов і не брехав у своїх спогадах, то намагався приховати своє марксистське минуле у них. Натомість, Ерлахер вважає, що найвпливовішою людиною для Донцова, також і для УДХП був В'ячеслав Липинський, який розробив програму, забезпечивши вирішення земельного питання як і для селянства так і для поміщиків⁶⁵. Також, у

⁶² Донцов Д. *Рік 1918*, Київ., с. 36.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Чит. за: Гирич І. *Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України: Спроба есею* // Історіографічні дослідження в Україні. Київ, 2008. Вип. 18. С. 304.

⁶⁵ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 144.

комплексі ідей Липинського основне місце займає «ідея соціальної стабілізації», яка б надала українському суспільству життєздатності; яке б еволюційним порядком нормально розвивалось задля перетворення його у міцне суспільство для подальшого життя⁶⁶. Донцов був у добрих стосунках та тісно співпрацював з Липинським у 1918 році. Він підтримував ідеї Липинського, проте погляди розбіглись у побудові української нації. Донцов вважав, що нація має передувати державі, тобто перед тим як стати державою, Україна повинна стати нацією. Липинський вважав, що держава має створити українську націю, яку потрібно почати будувати зверху, створюючи правлячий клас, національну аристократію. У подальшому, на початку 1920-х років, їхні погляди стали надто суперечливими та поклали край дружбі та співпраці⁶⁷.

Окрім ідеологічно-програмової складової, Донцов шукав за «українським Бонапартом». Таким чином, Донцов зблизився з ген. П. Скоропадським (1873 – 1945), який був для Донцова: *«На тлі сірої штандартности і безбарвности демосоціалістичного провідництва, П. Скоропадський був індивідуальністю. Далше, він посідав прикмети, яких бракувало центральнорадянцям: мав в собі живчик владолюбства і звичку командування. Мав фах, що найбільше тоді був потрібний для правителя України: був військовиком. ... він зражував собі всю ту російсько-монархічну касту, до якої належав»⁶⁸*. В той час П. Скоропадський потроху готувався до перебрання влади. Також в УДХП підтримували Скоропадського, в той час партія була у гострому конфлікті з Центральною Радою. Сосновський зазначає, що конфлікт загострився у березні 1918 року, коли делегація партійного з'їзду безуспішно намагалась зустрітись міністрами уряду УНР і з головою М. Грушевським, аби обміркувати становище селян. Пізніше Донцов включився в кампанію проти Центральної Ради, публікуючи критичні статті в «Новій Раді», найбільш відома стаття «Перед розв'язкою»⁶⁹.

⁶⁶ Базілевський М. *В'ячеслав Липинський та ідея соціальної стабілізації* // Вячеслав Липинський і його творчість. Нью-Йорк: Булава, 1961. С. 73.

⁶⁷ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 144.

⁶⁸ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 36.

⁶⁹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 139.

У Донцова та Липинського було різне бачення постаті П. Скоропадського, проте вони обоє вважали, що він гідний лідер Української Народної Республіки. Для Липинського Скоропадський був законним нащадком гетьманського роду, який би зміг встановити в Україні спадковий гетьманат як форму державного правління, що відновив би розірвану традицію козацько-гетьманської державності⁷⁰. Донцов ж бачив його по-іншому: *«я пристав до гетьмана тому, що хотів бачити в нім нашого Бонапарта; І там, і у нас по упадку монархії новий, революційний провід doprowadив країну до анархії, з якої її вести могла тільки чиясь тверда рука⁷¹»*. Для Донцова, легітимність була не важлива, він порівняв Українську революцію із французькою, яка також потерпала від хаосу та безуспішності революційних режимів, після яких прийшла міцна рука, що навела лад. Також, Донцов вбачав, що Скоропадський як той Бонапарт розгромить зовнішніх ворогів, створить вільний селянський стан, знищить привілейований стан та створить нову аристократичну правлячу верству⁷².

Отже, Дмитро Донцов не поспішав до України, коли розгорнулася Українська революція. Становлення влади Центральної Ради представляла для Донцова ворожий табір соціалістів, з якими він давно покінчив через ідеологічні та політично-програмові розходження щодо майбутнього України. Проте пізніше, Дмитро Донцов дійшов до висновку, що Українська революція повинна здійснитись як закономірне явище. Прикладом якого постали Балканські держави для Донцова. Закінчивши свої справи у Львові, пере чекавши відновлення УЦР завдяки протекторату німецької окупаційної влади, Дмитро Донцов вирішив повернутись. Коли ж Донцов прибув до Києва, він надзвичайно обурився тим нікчемним становищем справ, до яких, на думку Донцова – привела соціалістична політика Центральної Влади. Донцов одразу ж вступив в опозицію до політики й УЦР загалом, вступивши в партію УДХП. Партія

⁷⁰ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...*, с. 47.

⁷¹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 37.

⁷² Там само.

хліборобів підтримувала Скоропадського, як легітимного очільника держави, зробивши спадковий Гетьманат в Україні. Вступивши до партії, Донцов був в курсі справ, та побачив в особі Скоропадського українського Бонапарта. Донцов в історико-порівняльному методі, визначив як закономірність майбутній успіх Бонапарта. Донцов бачив в Скоропадському виняткову індивідуальність, міцну людина, яка здатна виправити помилки попереднього революційного уряду, що призвів за словами Донцова – до анархії. Таким чином, Українська революція за Донцовським баченням, прирівнювалась до французької. Отримавши бойовий дух, Донцов слідував за своїми переконаннями.

РОЗДІЛ II

Діяльність Дмитра Донцова в період Гетьманату

Наприкінці квітня 1918 року, УНР переживала кардинальні зміни у своєму складному революційному процесі. Безуспішне керівництво УЦР, її численні помилки та присутність німецьких та австрійських військ, спричинили умови для радикальної зміни влади на користь Гетьманату Павла Скоропадського та проголошенням Української Держави.

Спочатку командування німецько-австрійського окупаційного режиму притримувалось політики невтручання. Іноземне військове командування покладалось, що УЦР власними силами зміцнить свою політику та країну. Проте, першим кроком до конфронтації стали розбіжності у баченні земельної реформи. Зі спогадів М. Ковалевського, тодішнього міністра земельних справ та харчування, відомо, що німці були переконані в необхідності збереження приватної власності⁷³. Вони вважали, що недоцільно було роздавати землю конфіскованим методом, слід було надати селянам шлях викупу, аби зміцнити політичне та економічне становище, стабілізувати фінансову систему. Проте, це розглядалось не більше як цинізм зі сторони німецьких дорадників⁷⁴. Незаможне селянство було налякане приходом німців, адже від них очікувався захист поміщиків. Натомість землевласники були проти аграрної політики УЦР та шукали підтримки у німців. Неодмінно розпочався безлад, у якому німецько-австрійське командування швидко зрозуміло слабкість та безперспективність Центральної Ради. З документів відомо, що полковник фон Штольценберг вважав уряд УЦР безсильним та неогранізованим, а німецькі війська *«надані виключно самим собі і змушені захищати своє життя незважаючи на те, що знаходяться в країні, з якою укладено мир»*⁷⁵

⁷³ Верстюк В. *Лютнева революція. Українська центральна влада. Брест* // Нариси історії української революції 1917–1921 років., с. 245.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ *Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов)* / под ред. М. Горького [и др.]. Москва: История гражданской войны. Вып. 1, 1936. С. 23

Згодом, міністерство іноземних справ Австро-Угорщини вже у квітні обговорювало зміни влади в Україні, наголосивши: *«В цьому випадку я нічого не мав би проти того, щоб нинішній по наявним слухам повністю ізольований уряд був замінений на інший⁷⁶»*. В той же час, УДХП провели з'їзд, де хлібороби та селяни-землевласники визнали аграрну політику УЦР руйнівною. З цих конфліктів проти уряду Центральної Влади і скористався майбутній очільник Української Держави – П. Скоропадський⁷⁷.

У світлі цих подій важливим виникає питання, яка ж була участь Донцова та його вплив на державний переворот. Сосновський наводить слова Д. Соловєя, про те що Донцов *«був одним із ідейних дорадників генералові в його заходах до захоплення влади та пропагатором відповідних думок серед громадянства⁷⁸»*. Також, В. Винниченко виділив Донцова не в останню роль до підготовки у перевороті: *«Ідучи за керівництвом поміщика⁷⁹ С. Шемета й колишнього соціалдемократа Д. Донцов, ця група з таким ретельним, самовідданим хамством гострила й подавала ножа, яким було перерізано горло український владі...⁸⁰»*. З цих слів, наявним є те, що Винниченко приводить Донцова, ледь не в одного з організаторів перевороту. Проте, Винниченко міг перебільшити роль, у світлі хитрого та перевзутого соціаліста Донцова, що і підкреслює це у своїх словах. Немає підстав вважати, що Донцов був одним з тих, хто насмілив гетьмана взяти участь у перевороті та стати очільником держави. Ерлахер вважає, що участь і роль Донцова була не більше ніж звичайна, непорушна віра у політично сміливу та амбітну особу⁸¹. Особа, що наведе порядок, зміцнить державу, стане українським Наполеоном. Українська демократично-хліборобська партія, у якій був Донцов, ще давніше була позитивно налаштована щодо можливого очолення Скоропадського. Звісно, поряд з німецько-

⁷⁶ Крах германської окупації на Україні..., с. 23.

⁷⁷ Верстюк В. Лютнева революція. Українська центральна влада. Брест // Нариси історії української революції 1917–1921 років., с. 245.

⁷⁸ Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет., с. 140.

⁷⁹ Павло Скоропадський

⁸⁰ Винниченко В. Відродження нації ч. 3. Київ ; Відень: Дзвін, 1920 / перевид. Нью-Йорк, 1968. С. 38.

⁸¹ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 148.

австрійцями командирами, партія займала роль у державному перевороті. Цілком зрозуміло, що Донцов був у курсі справ, та при зустрічах міг активно пропагувати та підтримувати Скоропадського, окрім Донцова, таких було не мало. Ще до Донцова, Скоропадський постав певною політичною фігурою, ще на початку 1918 року, він використовував опозиційні настрої в частині суспільства, створив політичну партію «Українська народна громада». Партія була у тісних контактах з УДХП та «Союзом земельних власників»⁸².

Невідома точна дата, коли вперше Донцов та Скоропадський особисто познайомились, проте Скоропадський згадує його поряд з описом знайомства безпосередньо з УДХП: *«В цей час я познайомився з таким собі Донцовим. Він мені тоді сподобався також тим, що усвідомлював, що одними соціалістичними партіями справи не зробиш»⁸³*. Перше враження Скоропадського було позитивним, гетьман навіть підкреслив свої вподобання щодо статей, які писав Донцов у «Новій Раді»⁸⁴. Щоправда, Скоропадський не говорить, про яку небудь участь Донцова, чи його вплив на рішення взяти владу у руки. Скоропадський оповідає у своїх спогадах: *«скажу відверто, що ще в першій половині березня я про це не думав. Навколо мене були люди, які говорили, що потрібно створити гетьманство, що ось Ви будете гетьманом і т.д. Це все я приймав як жарт і ніколи над цим серйозно не замислювався»⁸⁵*. Зі слів Скоропадського, зрозуміло, що людей, які його підтримували – хватало. Сосновський вважає, що плани щодо перевороту у хліборобів були вже давно, як тільки Центральна Рада повернулася до влади з допомогою німецько-австрійських сил⁸⁶. Ерлахер також не бачить важливої ролі Донцова у перевороті, і вважає, що якщо вона і була, то незрозуміла⁸⁷. Очевидно, що Донцов лиш був тим, хто був в курсі справ, і не більше. Сам ж Дмитро Донцов ніколи не робив

⁸² Верстюк В. *Лютнева революція. Українська центральна влада. Брест* // Нариси історії української революції 1917–1921 років., с. 248.

⁸³ Скоропадський П. *Спогади...*, С. 129.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Там само, с. 132.

⁸⁶ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 141.

⁸⁷ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 148.

собі слави одного з організаторів перевороту. Хоча, в гетьманський період, йому закидували ці чутки. У спогадах Донцов описав лист зі Львова Ф. Федорцева, який писав, що про Донцова існує багато чуток, що він на парі зі Скорописом⁸⁸ брали участь у перевороті *«що були на всіх тайних засіданнях; що Ви були на листі міністрів, але німці Вас скресили»⁸⁹*. Насправді, немає підстав довіряти цим чуткам. Для такої постаті як Донцов, враховуючи його запліччя, найкраще підходило б кермування у засобах масової інформації, яку насправді пізніше й отримав. Ці чулки Донцов завжди спростовував та називав їх нісенітницею. Хоч Скоропадський у своїх спогадах виділив УДХП, як ту чия була найбільша роль у поваленні Центральної Ради, яка і перша нанесла удар⁹⁰. Сосновський вважає, що гетьманський переворот в тодішній ситуації був закономірністю, що цього хотіли не лише хлібороби з Донцовим, але і німці та широкі народні маси, які були розчаровані політикою Центральної Ради⁹¹. Скоропадський ж говорив, що особисто роздумував над рішенням взяти владу у руки. Не наводить жодних впливів чи людей, які його б до цього підштовхнули. Скоропадський дедалі більше розчаровувався щодо УЦР і не бачив жодної іншої альтернативи, вважав, що ні *«шовіністи галицької орієнтації»⁹²*, ні великороси не можуть взяти на себе таку відповідальність. Він вирішив і: *«поступово я надумав, що дійсно найбільш підходящий - я»⁹³*. В. Пархоменко вважає, що державний переворот Скоропадського відбувся лиш завдяки німецької окупаційної влади, та не відводить Донцову якоїсь ролі, окрім звичайної підтримки⁹⁴.

Також, немає доказів, що до перевороту, стосунки між Донцовим та Скоропадським були більшими ніж просто ділові. Якщо вдатись до спогадів Скоропадського, де він роздумує над своєю ідентичністю, то видається парадоксальним те, що Донцов в ньому бачив українського Бонапарта. Своє

⁸⁸ О. Скоропис-Йолтуховський, мав репутацію німецького агента.

⁸⁹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 42.

⁹⁰ Скоропадський П. *Спогади...*, с. 129.

⁹¹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 151.

⁹² Скоропадський П. *Спогади...*, с. 133.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Пархоменко В. *Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка - як джерело з історії Гетьманату 1918 року в Україні.*, с. 219.

відношення до УДХП, Скоропадський хоч і у доброму світлі описав, але й зазначив: «У всіх цих людей я не любив лише їх крайнього українства, з цього страшна нетерпимість до всього неукраїнському⁹⁵». Видається те, що Донцов насправді, мало що знав про Скоропадського як людину, а не як політичну постать. Скоропадський бачив державу, не так як бачив Дмитро Донцов, що повинна відкидати «всюку федерацію чи економічне зближення з Росією⁹⁶», а бачив гетьман: «я хотів Україну, не ворожу Великоросії, а братню⁹⁷», також додав: «Особисто я розумів, що Україна на існування має всі підстави, але лише як складова частина майбутньої російської федерації⁹⁸». Скоропадський це описує у світлі, що «шовіністи галичани» хотіли протилежного ніж він. Безперечно, це повністю суперечило баченням Донцова, і сам Скоропадський підкреслював, що у Донцові йому не подобалась «его крайня галицийская орієнтація⁹⁹». Описав він це опісля, в контексті Донцова в ролі директора Українського Телеграфного Агенства. Отже, ні Донцов, ні Скоропадський до перевороту були або ж не зовсім щирі, або ж погано знайомі одне з одним. Таке бачення України Скоропадським не є дивним, як і попередники соціалісти у Центральній Владі, очільник Української Держави виріс і провів все своє життя в Російській Імперії, нагромадив не мало друзів росіян, не відчував у Росії найстрашнішого ворога. Попросту, ні гетьман, ні Центральна Рада не були готові вести антиросійську політику. Деякі історики вважають, що попри описану ідентичність Скоропадського у його ж спогадах, можна принаймі висловити сумнів на підставі документів: командування військовим корпусом, де проводилась українізація; перешкода більшовикам у швидшому входженню в Київ у період УЦР. Звісно можна гадати, що Скоропадський не щирий у спогадах, а події Української революції насправді змінили його, проте А. Денікін (генерал-лейтенант, один із лідерів Білого руху), коли пропонував

⁹⁵ Скоропадський П. *Спогади...*, с. 129.

⁹⁶ Донцов Д. *Міжнародне положення України і Росія* // Донцов Д. *Вибрані твори*. Т.1..., с. 102.

⁹⁷ Скоропадський П. *Спогади...* с. 51.

⁹⁸ Там само, с. 53.

⁹⁹ Там само, с. 129.

Скоропадському утихомирити українізацію у корпусі, навів слова майбутнього гетьмана щодо цього: *«що він істинно-російська людина, гвардійський офіцер і повністю чужий самотійності; виконує лиш покладені на нього начальством доручення, яким сам не співчуває...¹⁰⁰»*. Очевидним є те, що Дмитро Донцов не так добре знав Скоропадського, як ймовірно йому видалось. Його ж ідеї, щодо нового українського Бонапарта, що збудує міцну державу, були попросту фанатичними ідеалами.

Зрештою, прихід Скоропадського до влади принесли Дмитру Донцову плоди. Після перевороту, гетьман назначив Донцова директором Українського Телеграфного Агенства (УТА) та українського прес-бюро. Щодо пресової служби, Донцов згадував, що не розумів чим дістав таку довіру Скоропадського, адже отримав пост, якого не просив. Дістав Донцов цю посаду 24 травня 1918 року, почав же працювати 30 травня¹⁰¹. Зайнятості у Донцова не бракувало, він активно працював над покращенням репутації гетьманської влади. Ерлахер зазначає, що Донцов курував виробництвом та розповсюдженням пропаганди в користь Гетьманської Держави¹⁰². Скоропадський та Донцов регулярно одне з одним обговорювали питання стосунків з центральними державами, росіянами, більшовиками і селянами. Проте, гетьман у спогадах не був повністю задоволений роботою Донцова: *«він виявився зовсім не на висоті, тільки скаржився на всіх а сам нічого не робив»*, також додав: *«Цей самий Донцов, з яким я няньчився і якого я витягав за вуха з будь-яких неприємностей, як тільки тому, що бачив у ньому людину більш врівноваженого зразка мислення в питанні соціальному»¹⁰³*. Очевидно, Донцов був цінний Скоропадському на тій посаді, попри певне незадоволення його роботою. Наприклад, О. Бойко наводить думку історика К. Галушка, що отримання посади директора УТА було цілком логічним рішенням. Історик спирається на те, що Донцов поділяв ідеї

¹⁰⁰ Деникин А. Очерки русской смуты в 5-ти т. Т. 1 *Крушение власти и армии, февраль - сентябрь 1917*. Вып. 2. / Поволоцкий Я. Париж: Слово, 1921. С. 133.

¹⁰¹ Донцов Д. *Рік 1918*, Київ., с. 41.

¹⁰² Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 152.

¹⁰³ Скоропадський П. *Спогади...*, с. 129.

Скоропадського, був у лояльному політичному колі. Також Донцов був відомим журналістом, знав європейські мови, був професійним правником¹⁰⁴. Очевидно, що Донцов був найкращим серед інших кандидатом на цю посаду. Сосновський переконаний, що *«Донцов все таки відігравав видатну роль»*¹⁰⁵. Він спирається на німецькі повідомлення, де одною з кандидатур на посаду міністра закордонних справ, був Донцов, коли ще Дорошенко був у бюро¹⁰⁶. Проте, спираючись на не прихильність Скоропадського, що *«не поправилось, это его крайняя галицийская ориентация»*¹⁰⁷, ймовірно призначення Донцова на таку посаду викликало б у Скоропадського хибність у цьому рішенні. Тим паче, згадуючи безкомпромісність Донцова, в речах, в яких він ідейно впевнений, це могло б привести до неочікуваних наслідків.

Результатом співпраці на службі в Українській Державі, на світ з'явилася газета «Селянське слово». Мета видання якої було зібрати більше симпатій для гетьманату серед українських селянських мас. Сосновський подає інформацію щодо цієї газети, як проект, що був створений з ініціативи Донцова, пророблюючи спеціальні заходи, аби дістати дозвіл у гетьмана на видання такої¹⁰⁸. Ймовірно, Сосновський спирався на усвідомлення Донцовим, що гетьманат мав слабкі позиції, який від початку мав проти себе українські політичні партії, а його підтримка була лиш в лицях німців. Підтвердження такої тези можна віднайти у спогадах Донцова. Він вважав, що партія хліборобів повинна направити свої сили більше на провінції, і не співпрацювати з іншими політичними партіями: *«Кількакратно переконував я Шеметів і Міхновського покласти натиск на розбудову партії хліборобів на провінції; не лучитися з політичними трупами – «ес-ефами»»,* ще додав він: *«Старався переконати їх перенести тягар роботи партії на провінцію, в терен, заснувати партійний*

¹⁰⁴ Бойко О. *Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова "О границях Української Держави під взглядом політичним"* (1918), с. 186.

¹⁰⁵ Прим. за: Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 149.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Скоропадський М. *Спогади...*, с. 129.

¹⁰⁸ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 144.

орган. Було досить тяжко. Уважали, що головна робота є тут в Києві»¹⁰⁹. Дійсно, Донцов розумів слабкість гетьманату, і чудово розумів, що ситуацію потрібно рятувати, направивши сили у провінції, де у Скоропадського не було широкої підтримки. Проте, Ерлахер впевнений, що саме Скоропадський віддав наказ Донцову про розробку газети, що згуртує симпатії українського селянства в сторону гетьмана: «Скоропадський регулярно консультувався з Донцовим з питань українізації та русифікації, а також стосунків режиму з Центральними силами, росіянами, більшовиками та селянами. Сподіваючись дістатись останнього, гетьман наказав Донцову розробити видання для згурту селянства навколо Української Держави¹¹⁰».

Думка Ерлахера виглядає більш реалістичною, у гетьмана Української Держави дійсно були проблеми щодо підтримки. У пошуках навести стабільність, Скоропадський під час намагань здійснити реформи, отримував протидії від соціал-демократів, соціал-федералістів, українських есерів – а об'єднувало їх те, що раніше усі вони підтримували Центральну Раду. З цієї причини, гетьману було надважливо знайти окрім німців, додаткову міцну підтримку, на яку також і спирались опозиційні політичні партії – українські селянські маси. Перш за все, саме Скоропадський повинен бути зацікавлений у створенні інструменту для отримання симпатій. Безперечно, Донцов одразу ж з настанням на посаду в УГА отримував, якщо ж не накази, то пропозиції у створенні іміджу гетьманату. Малоімовірно, що Донцов отримав цю посаду з чистої випадковості. Скоропадському подобались статті Донцова, гетьман був зацікавлений у його талантах та навичках, та безперечно не відмовився б від їхньої користі. У своєму щоденнику, Донцов описуючи дату 12 липня, згадав газету «Селянське слово» - «З приводу цієї кампанії вже довелось відбивати напади з різних сторін. Моя думка – скупити довкола ідеї гетьманщини середнє селянство, щоб на цій силі міг опертися гетьман, а не висів би в

¹⁰⁹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 51.

¹¹⁰ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 152.

повітрі¹¹¹». У підтвердження, що це цілком могла бути настанова гетьмана щодо реалізації видання газети, наступні слово, що є у той же день у Донцова: «Я починаю реалізувати те, про що умовився з гетьманом»¹¹², це говорить у контексті подання статті С. Єфремова Донцовим у «Новій Раді» проти «Юго-Восточного Союзу», характер статті якої, як зазначив сам Донцов проти німецьких «*посунень в тих справах*»¹¹³. Судячи з цього, ймовірно газета «Селянське Слово», зародилась в результаті обговорення та консультацій зі сторони Скоропадського.

Газета «Селянське Слово» пропагувала прогетьманську ідеологію, та подавала діяльність УДХП у селі. Побажання Донцова врешті прийшли у життя: «*Організація здається скріплюється. Організуються хліборобські елементи на Полтавщині, Катеринослащині і Харківщині. Зачинаємо організувати Київщину*»¹¹⁴. Партія хліборобів розпочала свою діяльність на провінції, ймовірно, що самій партії вже стало зручно із появою газети, у якій буде висвітлюватись діяльність партії. В подальшому діяльність Донцова викликала обурення російськомовних газет «Кевская Мысль» і «Робочая жизнь», річ у тім, що Донцов вів пропаганду із УТА українською мовою, та активно виступав проти федералізації з Росією на політичній конференції в жовтні 1918 року¹¹⁵. Загалом, Донцов намагався вводити українську мову в пресу. В питанні щодо покращення позицій німців серед селянських мас, аби зблизити їх, то Донцов говорив: «*коли Німеччині залежить на з'єднання українців, хай видає по-українськи; коли ж росіян – по російськи...*»¹¹⁶.

У Києві, Донцов опубліковував низьку своїх праць, однією з найважливіших в період його перебування в Києві – «Культура примітивізму (Головні підстави російської культури)»¹¹⁷. Ця праця далі продовжила

¹¹¹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 68.

¹¹² Там само, с. 67.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само, с. 75.

¹¹⁵ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 144.

¹¹⁶ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 45.

¹¹⁷ Донцов Д. *Культура примітивізму (Головні підстави російської культури)* // Вибрані твори, Т.2..., с. 95.

антиросійську тему, яка ще була започаткована брошурою – «Модерне москвофільство»¹¹⁸ та рефератом – «Сучасне політичне положення нації і наші завдання»¹¹⁹. Донцов у цьому рефераті розвивав тему не лише політичного розриву від Росії, но і культурного, позначивши його ворожими, який завше пов'язаний з політичним режимом, що завжди був ворожий і до України і до Заходу¹²⁰. Донцов стверджував у цій брошурі, що культурно-політична цілісність, яку має Росія несе велику загрозу. Адже тінь Росії, що насувається на Європу зі Сходу, з того боку в якому є: «..цікавий світ хаосу»¹²¹. Донцов вважав поняття «Захід» і «Схід» не беззмістовними, він відніс Росії до того варварського боку, чим думку він ще продовжив від статті «Похід Карла XII на Україну». У понятті Донцова, існував невидимий мур між Європою і Росією, який Росія пізніше намагалась перейти зі своїм хаосом у другий бік, західний: «..викінчених формах вершиком усього, що дала світова людська думка й праця, свідома свого історичного післанництва, осяяна блиском великих історичних традицій..»¹²². Донцов писав цю брошуру під впливом піднесення Української революції та становлення української державності. Він стверджував, що українська нація проснулась. Донцов визнавав, що культурно-політичний устрій Росії поглинув українську націй під свої форми. Ніби асиміляційні форми були виконані успішно, проте «..психічні *imponderabilia*», що нагромадилась в гуртовій душі нації, консервували її як окрему народну індивідуальність. Заслабкі, аби стати активною силою, вони куняли в знеможеній летаргічним сном нації»¹²³. Події, що відбувались з Україною, її боротьба за життя, небезпека від більшовицького пса, створили для Донцова висновок. Висновок, що спираючись на історію, спираючись на події актуальних днів – «В угноєній сею пристрастю народній душі розцвів пишиим квітом бурдяк расового антагонізму. Того антагонізму між українською й російською культурою, свідомість якої ніколи не покидала ні

¹¹⁸ Донцов Д. *Модерне москвофільство* // Вибрані твори, Т.2..., с. 17.

¹¹⁹ Донцов Д. *Сучасне політичне положення нації і наші завдання* // Вибрані твори, Т.1..., с. 21.

¹²⁰ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...* С. 47 – 48

¹²¹ Донцов Д. *Культура примітивізму (Головні підстави російської культури)* // Вибрані твори, Т.2... с. 95.

¹²² Там само.

¹²³ Там само, с. 97.

*наш народ, ні нашу інтелігенцію – аж до останніх часів*¹²⁴». У брошурі, Донцов приділив увагу і російським письменникам, зокрема Л. Толстову, піддавши критиці його твори. Донцов зазначив, що у творах Толстого заперечувався індивідуалізм, пробуджувалась ненависть то інтелігенції та заперечення ролі інтелекту в житті. Таким чином, Донцов приводив приклади виховання Росією її нації та народів у ній¹²⁵. Донцов пройшовся і по духовно-культурному життю Росії, назвав церкву інструментом та зброєю центральної влади, наслідки якої – нерозвиненість правової психіки, практикування теорії анархізму¹²⁶.

В подальшому Дмитро Донцов, як висловився Ерлахер – *«роздратовував*¹²⁷» німців та росіян щодо питання Криму. Донцов за своєю життєвою звичкою, безкомпромісно поставився до питання. Для нього Крим був *«інтегральна частина України без політичного самовизначення*¹²⁸». Питання щодо Криму, розглядалось Донцовим надважливо і доволі радикально. Під час зустрічі зі Скоропадським, яку він описав у щоденнику, Донцов сказав наступне: *«щоби змусити кримський уряд числитися з Україною – економічний бойкот, в разі потреби – блокада півострова з нашої сторони*¹²⁹». Важливо й те, що Донцов міг бачити німців уже як рівноцінних ворогів, у пропозиції щодо блокади, додав він *«Не знати, що з того вийде, бо німці хваляться, що довозитимуть все потрібне кримчакам Дунаєм*¹³⁰». Також, Донцов був проти будь-якої федерації що і України та щодо можливих земель, які до неї приєднуються. Разом із С. Шелухіним, який розділяв думку Донцова - *«виступали проти О. Шульгіна*¹³¹», який був симпатиком ідеї федералізації. А ідеї щодо федерації, Донцов називав не інакше як *«нав'язати нашу політику до «традиції Центральної Ради і Секретаріату». Гарні традиції!*¹³²». Йдеться мова

¹²⁴ Донцов Д. *Культура примітивізму (Головні підстави російської культури)* // Вибрані твори, Т.2..., с. 97.

¹²⁵ Там само, с. 103 – 104.

¹²⁶ Там само, с. 108.

¹²⁷ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 154.

¹²⁸ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 47.

¹²⁹ Там само, с. 59.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Там само, с. 48.

¹³² Там само.

за реферат про політичні границі України, який 4 червня доручили Донцову написати, а вже 7 червня він виступав з ним на засіданні комісії¹³³. Детально аналітичні записки Донцова «О границях України під взглядом політичним» розглянув О. Бойко. Цей документ важливий тим, що вияскравлює погляди Дмитра Донцова, які стосуються кордонів України, так і частково ідеологічні позиції. Бойко зазначає, що попередня політика, за часів УЦР щодо кордонів України була етнографічного характеру. Адже на порядку денному була українська автономія, тому геополітичному характеру місця не було, бо тим має займатись центральна влада¹³⁴. Натомість, Дмитро Донцов мав інші погляди. Він відкидав минулі трактування УЦР щодо самовизначення нації, які на його думку були небезпечними, вважав що: «... На першій плані при розв'язанні всіх граничних справ має стояти інтерес української держави»¹³⁵. Тобто, для Донцова перш за все мають стояти інтереси держави, адже це залежить від її майбутнього: питання безпеки та життя. Бойко говорить, що Донцов не відкидав повністю право на самовизначення інших народів, бо Українська Держава утворилась на таких же принципах¹³⁶. Проте, інтереси держави для Донцова стояли на першому місці. Повертаючись до питання Криму, Дмитро Донцов вважав, що Крим органічно прив'язаний до України, також він спирався на історичний досвід. У якому він зазначав, що Крим був невід'ємною частиною Таврії¹³⁷. Також, Донцов розумів стратегічне значення Криму для України – ««Севастополь з Кримом є ключ до панування над Гінтерландом, котрим в 1855 р. була Росія, а тепер буде Україна»¹³⁸». Кордон з Росією у баченні Донцова мав проходити у стратегічному плані як оборонний вал, він був впевнений, що для майбутнього потрібний буде захист від російської навали. Натомість, позиція Донцова щодо територій війська Донського доводять, що він не думав лише про

¹³³ Бойко О. Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова "О границях Української Держави під взглядом політичним" (1918), с. 186.

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Там само, с. 186 – 187.

¹³⁶ Там само, с. 187 – 188.

¹³⁷ Там само, с. 189.

¹³⁸ Цит. за: Бойко О. Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова "О границях Української Держави під взглядом політичним" (1918). С. 190.

нагромадження територій, а дійсно розглядав найвигідніші положення для інтересів Української Держави. Донцов вважав, що Українській Державі потрібно відмовитись від територіальних претензій на Кубані, аби вибудувати приятельські й союзницькі відносини, які будуть Україні важливіші, ніж питання територій. Донцов дійшов до цього висновку, бо вважав склад населення за національним складом ближчим до російського. Також, Донцов розглядав Дон як союзника у питанні захисту проти Росії¹³⁹. У цьому рефераті, бачимо, що головною ідеєю Донцова було дотримуватись антиросійських позицій. Що в принципі очікувано, адже антиросійську риторичку ми зустрічаємо у «Культурі примітивізму», яка також була написана в час перебування Донцова у Києві. Дмитро Донцов у цьому рефераті сформував зовнішню політику Української Держави – як антагоністичної до Росії, остання ж розглядається головним ворогом.

В літку 1918 року розпочались масові селянські виступи та повстанські рухи по всій країні. Внутрішня політика гетьмана, зокрема аграрне питання, певно мірою реставрація поміщиків – призвели до масових опозиційних виступів. Зокрема дипломатична ситуація також завдавала занепокоєння. Залежність від окупаційної влади німців та австрійців, потреба у їхній мілітарній силі створила стабільність в Українській Державі, яка була залежна від успіхів Німеччини, стабільність могла легко колихнутись від провалів Німеччини на Західному фронті. Проте, внутрішні проблеми Української Держави, Донцов у своєму щоденнику більше обходить стороною, лиш занепокоєний політикою.

В серпні 1918 року Донцов обурився заявою голови Ради Міністрів Української Держави Федіра Лизогуба, який в час перебування в Берліні, надав інтерв'ю «*Berliner Tageblatt*». У тому інтерв'ю, Лизогуб говорив про можливість майбутньої федеративної злуки України з Росією. Через цю подію, Дмитро Донцов спершу ходив до міністерства вимагати пояснень, проте був шокований,

¹³⁹ Бойко О. Д. *Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова "О границях Української Держави під взглядом політичним" (1918)*, с. 190.

що вони «були зовсім спокійні¹⁴⁰», йому здавалось, що не розуміли значення цієї заяви. Крім цього, Донцов поїхав до німецького посла (Альфонс фон Мумм) в Українській Державі, аби обговорити це питання, проте Мумму все вже доклали. Описуючи у своєму щоденнику цю зустріч, Донцов говорив: «Сказав я, правда, що заява Лизогуба є «казус беллі» для українців та що співпраця їх з урядом Лизогуба буде неможлива, поки він не уступить, або не здементує свого нещасливого інтерв'ю¹⁴¹». До цього, Донцову радили не звертати уваги на це інтерв'ю, проте зрозуміло, що для Донцова слова Лизогуба були руйнівними на загальнодержавний рівень, вважав їх небезпечними для держави. Пізніше, аби домогтись справедливості, Донцов прибув до Скоропадського, де розповів про це. Хоч, і в заяві Лизогуба, не було чогось предивного, адже судячи зі спогадів гетьмана, що він, що його оточення не мало якихось різких уявлень Росії як ворога, радше протилежне. Проте, Донцов вияскравив відповідь Скоропадського щодо цього приводу. «Гетьман був обурений і казав, що нічого не знає; що він все був самотійником; що дивується дуже тому, що сталося¹⁴²». Донцов вимагав у гетьмана димісії (відставки) Лизогуба, проте Скоропадський із цим не поспішав. Д. Дорошенко (міністр закордонних справ Української Держави) не співчував думці Донцова, щодо відставки Лизогуба, вважав що треба: ««ратувати те, що можна ратувати»¹⁴³». З повним розчаруванням, що не знайшов «з ким-небудь спільну мову¹⁴⁴», він вийшов з гетьманського палацу. Негативно до діяльності Лизогуба також тоді поставився і одностудець Донцова щодо гетьманської політики – Євген Чикаленко, який відмовився від посади міністра, яку йому запропонував Скоропадський. Причина відмови, яку описав у своєму щоденнику Чикаленко, що політика Лизогуба відштовхувала народні маси від гетьмана¹⁴⁵.

¹⁴⁰ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 87.

¹⁴¹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 87.

¹⁴² Там само, с. 88.

¹⁴³ Там само, с. 88 – 89.

¹⁴⁴ Там само, с. 89.

¹⁴⁵ Чикаленко Є. *Щоденник (1918-1919) / Упоряд. Осташко Т. Київ: Темпора, 2011. С. 192.*

В подальшому, Донцов дедалі розчаровувався гетьманським урядом, які розпочали русофільську політику. Описуючи події під датою 4 вересня, Донцов згадував слова Смаль-Стоцького у своєму щоденнику, він тоді прибув з Берліну, та розповідав про неприхильність німецькою стороною щодо них, бо почали займатись *«русофільськими справозданнями з України»*¹⁴⁶. Донцов дійшов до висновку, що таку політику підтримує гетьманський уряд, не без участі Гренера¹⁴⁷. Також, Донцов зіткнувся із русофільськими настроями внизу. Під час зустрічі хліборобської партії з німецькими професорами, деякі з них обговорювали питання спільного майбутнього з Росією. Один з них доводив, що в українців *«не було противенство до Росії «зо шарф бетонт»*¹⁴⁸. Інший з професорів, переконував про користі України від федерації з Росією, бо в українців не буде доброї підтримки від Антанті.

Щодо Українського Національного Союзу (УНС), то Донцов ставився негативно. Донцов завжди підкреслював, що партія хліборобів чи не єдина партія *«яка не має в назві sacramentalної букви С (соціалістична)»*¹⁴⁹. УНС представляло об'єднання та координаційний осередок українських політичних партій, культурних організацій та спілок. Серед партій у ній, то туди входили усі соціалістичні партії, а також Союз Залізничників, які насправді разом мали велику силу, і стояли в опозиції до гетьмана. Залізничники відігравали важливу роль у житті держави, Скоропадський після перевороту обіцяв підвищити умови праці та зарплатню, проте сталось так, що цю заробітну плату часто взагалі не виплачували, а умови праці стали значно гірше ніж при царизмі¹⁵⁰. Також, соціалістичні партії робили велику протидію гетьману в опозиції. З причин антигетьманської політики та соціалістичної ідеології – Дмитро Донцов вважав УНС даремною тратою часу, і що краще *«замість лигатися з «ес-ефами» і «ес-ерами», організувати провінцію і власну партію»*¹⁵¹. А новопризначеного

¹⁴⁶ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 92

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само, с. 93.

¹⁴⁹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 93.

¹⁵⁰ Пиріг Р., Осташко Т. *Гетьманська Держава // Нариси історії української революції 1917–1921 років.*, с. 366.

¹⁵¹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 79.

голову УНС В. Винниченка, Донцов назвав «*дуже неінтелігентне*¹⁵²» лице як на вигляд письменника, також зазначив, що не розумів широкого захоплення його творами.

У жовтні місяці були очевидні слабкі позиції Німеччини у війні, розпочались чутки, що незабаром німецька та австрійська армії покинуть Україну. У світлі цього, білогвардійський рух почав набирати оберти, скупчував свої сили. Донцов засвідчив в щоденнику неспокійний час у Києві, де на Хрещатику було багато «*переважно молодих людей – росіян, у військовому віці*¹⁵³» У Києві наступив складний час. Українська Держава переживала внутрішні проблеми проти повстанських рухів, зокрема і російського руху. Дмитро Донцов вважав, що вихід з цієї ситуації, аби стабілізувати країну мають покласти три речі:

- 1) Якнайшвидше організувати армію (козацтво)
- 2) Провести негайну земельну реформу (давно обіцяну)
- 3) Переформувати кабінет¹⁵⁴

Пізніше Донцов намагався провести пропагандистську кампанію проти російських організацій, зокрема проти російської організації земельних власників. Із цим проханням, він звернувся до п'яти українських газет¹⁵⁵. Проте, гетьман, який обіцяв національно-український кабінет без русофілів, не був завзятий у боротьбі проти російських впливів. Лизогуб досі продовжував схилення у бік Росії. Для німецької окупаційної влади, як і для Донцова було зрозуміло, що як тільки у гетьмана зникне підтримка, то Лизогуб швидко визначиться і «*зіпреться на російських добровольців*¹⁵⁶». Донцов намагався боротися усіма способами проти можливого російського перевороту, за баченням Донцова, аби знищити проросійські настрої, потрібно:

¹⁵² Там само, с. 97.

¹⁵³ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 104.

¹⁵⁴ Там само, с. 105.

¹⁵⁵ Там само.

¹⁵⁶ Там само, с. 106.

- 1) Розпуск російських військових формувань
- 2) Ліквідація російських газет
- 3) Висилка усіх російських агітаторів

Ці дії, Донцов озвучив заступнику німецького посла Тілля. Проте, заступник хоч і погоджувався, але не вирів у втілення реформ, запропонованими хліборобами та Донцовим, та і в протидію з російськими впливами¹⁵⁷. Практично, ця позиція натякала, що німецька сторона не вірить в успіх Української Держави, крім того, що в окупаційній влади проблем не мало. Донцов в той момент зрозумів, що «Україна незалежна – ні одним, ні другим не потрібна¹⁵⁸» На початку жовтня, було очевидно, що Німеччина стрімко втрачає позицій у війні, на Західному фронті. Виведення військових сил німецької окупації в Україні, вже залишалось радше питання часу. Також, це було очевидно і для гетьмана, який також дізнався, що Антанта не підтримує самостійність України. В пошуках виживання для Української Держави, гетьман вбачав у наборі людей, хоч і не симпатиків більшовикам, але які не ворожі до Росії. Донцов різко не підтримав таку ініціативу Скоропадського. Він вважав, що це все впливи Палтова «(Палтов! – пізнаю його руку!)», який намовляє гетьмана на «москвофільський курс», видає бажання Антанти¹⁵⁹. Донцов намагався переконати гетьмана в протилежному, що слід швидко зробити зміни в політиці та міністерства, бо «Завтра може бути запізно..». Дмитро Донцов вже передбачав, що в ці дні вирішується доля України та гетьманства і самого гетьмана Скоропадського¹⁶⁰.

Сенсацією та великим потрясінням для Донцова були висловлювання дев'яти з п'ятнадцяти міністрів, яких перерахував Донцов (одного з міністрів зазначив як «(жид)»¹⁶¹) про об'єднання з більшовицькою Росією. Аби не допустити запропонованої політики дев'яти міністрів, Донцов вирішив

¹⁵⁷ Донцов Д. Рік 1918, Київ., с. 106.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Там само, с. 107.

¹⁶⁰ Там само, с. 107.

¹⁶¹ Там само, с. 109.

домогтись їхньої відставки у заступника посла Тілля. Проте, зі сторони німців, мало що можна було вдіяти. Пархоменко зазначив, що в умовах поразки Німеччини, Скоропадський одразу взяв курс на союз із російськими протибільшовицькими силами, що також була однією з причини розчарування у гетьмані Донцовим¹⁶². В світлі цих подій, Донцов подав статтю в «Новій Раді» - «Перед катастрофою», яку він називає як свій відхід від гетьмана¹⁶³.

Німеччина до останнього виступала проти створення великої армії в Українській Державі, поки держави Антанти не оголосили перемогу 11 листопада, а в Німеччина відбулась революція. Німецькі окупаційні війська почали покидати Україну, залишивши гетьманат без захисту (залишили лише гарнізон у Києві). У відчаї, гетьман Скоропадський відкрито виступав за русофільську позицію, очікуючи, що таким чином задобрить країни Антанти¹⁶⁴. У своїх спогадах, Скоропадський подає 9 листопада як останній день його Гетьманства¹⁶⁵. В той же час, Президія УНС виголосила створення революційного уряду у формі Директорії та почали активно готуватись до повстання¹⁶⁶. Гетьманат залишився наодинці проти більшовиків, білогвардійців, військ директорії.

Остаточно Донцов розчарувався у гетьмані 14 листопада. Завдяки Національному конгресові було створено новий уряд на чолі з С. Гербелем. Уряд швидко створив грамоту, яка дістала назву «федераційної». Скоропадський підписав грамоту, що означало фактичне зречення Скоропадським державної самостійності України: *«Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні безумовно змінитися. На інших принципах, принципах федеративних, повинна*

¹⁶² Пархоменко В. *Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка - як джерело з історії Гетьманату 1918 року в Україні.*, с. 221.

¹⁶³ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 110.

¹⁶⁴ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 154.

¹⁶⁵ Скоропадський П. *Спогади...*, с. 303.

¹⁶⁶ Пиріг Р., Осташко Т. *Гетьманська Держава // Нариси історії української революції 1917–1921 років.* С. 369.

бути відновлена давня могутність і сила Російської держави¹⁶⁷». Скоропадський пізніше говорив, що йшов всупереч власній волі, аби задовільнити союзників і на меті було в нього лиш «утримання ладу в Державі, яку я збудував»¹⁶⁸.

Від 13 до 18 листопада, щоденник Дмитра Донцова пустує, ці чотири дні він назвав «найстрашніші за весь час». Зрозуміло, що для Донцова це було надзвичайне розчарування у гетьмані. Він залишив свій пост директора УТА та не ночував вдома¹⁶⁹. В той же час, Директорія повідомила про своє утворення, та оголосила про початок повстання. Директорією було оголошено Скоропадського узурпатором народної влади, а його уряд протинародним¹⁷⁰. Донцову стало швидко відомо, що був виданий наказ за його арешт, йому не було відомо якою стороною наказ виданий. Щоб акліматизуватись в цій катастрофі, Донцов бачився з заступником німецького посла, проте розмова була безуспішна, нічого не було ясно що ж далі. Згодом, 25 листопада Донцов опублікував в «Новій Раді» статтю, з нищівною критикою політики гетьмана, у якій оголосив свої відносини з гетьманським урядом зірваними¹⁷¹. Донцов зазначав, що він був прихильником, а не слугою¹⁷².

14 грудня республіканські війська остаточно взяли Київ. Гетьман Скоропадський не інакше, як змушений був зректись від влади. 15 грудня Рада Міністрів склала повноваження та передала їх владі Директорії¹⁷³. Скоропадський залишив країну разом із залишками німецьких військ. В ці неспокійні дні, Донцов не брався за перо, не вів свого щоденника. Два тижня він переховувався, «перед тим режимом, яким був ще нині, він – перед тим, що мав прийти завтра¹⁷⁴». Вже в 20-тих числах грудня настав певний спокій, говорив

¹⁶⁷ Яневський Д. *Політичні системи України 1917-1920 років: спроби створення і причини поразки*. Київ: Дух і Літера, 2003. С. 497.

¹⁶⁸ Солуха П. *Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна)*. США: Хутір Діда Петра, 1973. С. 253.

¹⁶⁹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 117.

¹⁷⁰ Пиріг Р., Осташко Т. *Гетьманська Держава // Нариси історії української революції 1917–1921 років.*, с. 369

¹⁷¹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 149.

¹⁷² Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 140.

¹⁷³ Пиріг Р., Осташко Т. *Гетьманська Держава // Нариси історії української революції 1917–1921 років.*, с. 370 – 371.

¹⁷⁴ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 120.

Донцов що «Змора скінчилася»¹⁷⁵. Чутки про «зраду» гетьмана Донцовим, ймовірно встигли поширитись. Донцову пропонували повернутися в крісло директора УГА. Проте, Ерлахер стверджує, що Донцов отримав наказ повернутись та чекати на подальші вказівки¹⁷⁶. Але, у своєму щоденнику він зазначив, що його лиш просили повернутись та чекати вказівок Директорії¹⁷⁷. Проте, Донцов не бажав цього, очевидно він був противником Директорії, та ненавидів новий режим¹⁷⁸.

Отже, на службі в Української Держави Дмитро Донцов пережив революційний для свого подальшого життя період. Це був період бойового духу в справі Української революції та період розбитих надій. Ця розбита надія була в особі гетьмана – Павла Скоропадського. Донцов ідейно прирівнював Велику французьку революцію з українською. Визначив для себе закономірність, що Україна проходить той природньо-містичний шлях у революції, коли найперша влада руйнує країну, а за нею прийде той закономірний Бонапарт, і візьме владу у міцні руки. Таку ставку він зробив на Скоропадського. Та віра в українського Бонапарта рухнула. Зрозуміло, що Донцов не був у близьких стосунках зі Скоропадським, інакше б Донцов не сприймав Скоропадського тим Бонапартом, дізнавшись значно краще його ідентичність та його бачення України. Очевидно, що Донцов для Скоропадського був не більше ніж добрий інструмент у пропаганді. Скоропадському подобались статті Донцова, та й неможливо не погодитись, найкраще що вмів Донцов – так це писати. Звісно, Донцов був цінним кадром на службі в Української Держави. Донцов намагався пропагувати гетьманську політику та й гетьманат загалом. Оцінюючи роль Донцова в ході гетьманського періоду, то він не був якоюсь силою. Проте, його діяльність не була в стороні. Донцов притримувався свого бачення України, ніколи не сприймав будь якої ідеї, що схиляється до федеративності України. Бачимо, що в ті подієві моменти, коли Донцов бачив небезпеку для України, особливо в

¹⁷⁵ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 120.

¹⁷⁶ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 159.

¹⁷⁷ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 121.

¹⁷⁸ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 159.

політиці Української Держави – ніколи не стояв осторонь. Він відвідував з цього приводу ряди людей, постійно обговорював його хвилюючі питання із гетьманом, з його оточенням і навіть з німецькою окупаційною адміністрацією. Намагаючись не перебільшити ролі Донцова, варто сказати, що все-таки він був своєрідним борцем, відстоював своє бачення, кардинально не погоджувався з ідеологічними противниками, а перо і слово були його мечем. Підсумувавши гетьманський період, варто й додати слова Донцова щодо цього: *«Кажучи теперішнім політичним жаргоном, з того середовища рекрутувалась 5-та колона Москви в містах і містечках України. Важкою колоною на шляху до незалежності нації лягла ця 5-та колона в 1918 р. і в наступних роках¹⁷⁹»*.

¹⁷⁹ Донцов Д. *Рік 1918*, Київ., с. 34.

РОЗДІЛ ІІІ

Діяльність Дмитро Донцов в період Директорії

З перемогою антигетьманського повстання 14 грудня 1918 року була відновлена Українська Народна Республіка. З гаслами проти гетьмана, з обіцянки повернути соціалістичні здобутки та політику, Директорія швидко згуртувала політичні партії та селянські повстанські загони. Після перемоги, Директорія оголосила себе тимчасовою верховною владою трудящихся¹⁸⁰. У щоденнику Дмитро Донцов згадав день в'їзду до міста Директорії. Він сидів в кафе поруч зі своїми друзями – *«Був пригноблений настрій, не хотілося ні про що говорити»¹⁸¹*

З Директорією Донцов не знайшов спільної мови, він не збирався миритися із соціалістами та залишитись на посаді директора УТА. Дмитро Донцов приймав участь у засіданні (як член партії) представників українських політичних партій з владою Директорії. Там була проголошена декларація Директорії, яку Донцов назвав «більшевицька¹⁸²». Стосунки між Директорією та Донцовим одразу не задалися, на тому ж засіданні він виступив рішуче та безкомпромісно, сказавши: *«Ви почали нашу революцію під жовто-блакитним прапором українським, ви провадите її тепер під червоним прапором соціалізму. Ви скінчете її під чорним прапором анархії»¹⁸³*. Очевидно, з такою заявою, будь яка співпраця чи служба Директорії з Донцовим була неможлива. Окрім того, що Директорія виступала більшовицькою, то за думкою Донцов вона закінчить анархією. Зрозуміло, що прихід Директорії постане катастрофою для України, за розумінням Донцова.

Донцов став помічати як рушиться Україна, безпосередньо описав впливи більшовизму на вулицях Києва, підлітки проти: *«прилично убраних пань на*

¹⁸⁰ Бойко О., Михайлова О., Верстюк В. *Українська Народна Республіка доби Директорії* // Нариси історії української революції 1917–1921 років Кн. 2. Київ: Наукова думка, 2012. С. 7-8.

¹⁸¹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 123.

¹⁸² Там само, с. 122.

¹⁸³ Там само.

вулиці, лають їх «буржуйками»¹⁸⁴». Новій владі, Донцов порадив створити армію, в якій б не було впливу та прихильників більшовизму, створення силового органу проти більшовицької акції та агітацій. Поряд з цим, надати Симоні Петлюрі усю повноту влади та надзвичайні повноваження¹⁸⁵. Очевидно, аби він міг подавати новоявлених більшовиків, які вже підступали до Харкова. В такому світлі, Донцов ймовірно надіявся, що до більшовизму чи анархії не дійде. Але, зазначив Ерлахер: *«новий соціалістичний режим не був схильний прислухатись до поради «Гетьманця»¹⁸⁶»*. Для Директорії, Дмитро Донцов міг не лише виступати тим «гетьманцем», але й перевзутим старим соціалістом, що зрадив старі ідеали. Мало ймовірно, що Донцов із владою Директорії міг би зійтись в чомусь.

Донцова попередили, що вартові і білогвардійці розшукують за ним¹⁸⁷. Навіть назначили ціну за нього¹⁸⁸. Ця новина мотивувала Донцова покинути країну. З цим рішенням він звернувся до Євгена Коновальця, з яким як і з Петлюрою, ще був у добрих відносинах. Становище Донцова було небезпечним, він був у проскрипційному листі Директорії (список підозрілих, засуджених осіб). Змушений був таємно зустрічатись з Коновальцем. Про не легке становище, згадує у своїх спогадах В. Дорошенко: *«Ті що були при владі за гетьмана, тепер тремтіли за своє життя... Навіть доля Д. Дорошенка була непевна, але що він був душа незлобива...то його помилувано. Гірше стояла справа з другим Дмитром Івановичем – Донцовим, що його шії домагалися есери... Донцову могло бути не з медом»¹⁸⁹»*. Донцов вирішив виїхати з країни в групі паризької місії, на що Коновалець запевнив Донцова про таку можливість. Є. Коновалець розділяв позиції Донцова, він був прихильним ідеї військової диктатури та вважав, що зі соціалістами державу не збудувати¹⁹⁰. Проте, і важливу відіграв у виїзді Донцова Симон Петлюра, який дав дозвіл Донцову на

¹⁸⁴ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 123.

¹⁸⁵ Там само.

¹⁸⁶ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 160.

¹⁸⁷ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 124.

¹⁸⁸ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov...*, p. 160.

¹⁸⁹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 150.

¹⁹⁰ Цит. за: Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 125 – 126.

спрямування у дипломатичну місію закордоном, зазначив Сосновський: *«Треба прийняти, що й Коновальцеві і Петлюрі залежало на тому, щоб врятувати Донцова»*¹⁹¹.

13 січня 1919 року Донцов покинув Київ та більше до нього вже не повертався. Переїхавши до Відня, по дорозі Донцов побував в Галичині, де був спокійний контраст, порівняючи з Києвом. Видається, що Відень для Донцова був одним з найулюбленіших йому міст. Австрійській столиці, Донцова приділив багато уваги у своєму щоденнику. Він ділився відчуттями ностальгії, описував колишню величність цього міста та його культуру. Проте, з тої монархії – *«розгромленою і розшматованою»*, тепер він вже місто не впізнавав після закінчення війни. Для Донцова, той колишній Відень *«щез, провалився»*¹⁹².

Вже у Відні, Донцов спілкувався та тісно обговорював з Липинським питання щодо української проблеми. Усім вже відомі ворожі стосунки між Донцовим та Липинським через політично-програмові розбіжності. Проте, в той етап, коли ще жила Українська революція, їхні відносини були на хорошому рівні. Звісно, Липинський і Донцов були в одній партії, їх об'єднували взаємна підтримка позицій самостійності України, Донцов розділяв ідеї Липинського в ідеологічній програмі партії. Разом підтримували Скоропадського. Липинський вважав Донцова як людину – *«що має ясну голову на плечах»*¹⁹³. У Відні, Липинський вислухав думки Донцова, та підтримав ідею щодо воєнної диктатури, Донцов йому радив ще залишитись на пості посла у Відні. Разом тоді вони обговорили спільний план щодо майбутнього України. У Відні, Донцов не стояв осторонь, він намагався вносити вклад, аби виправити катастрофічну ситуацію в Україні¹⁹⁴.

Дмитро Донцов відстоював ідею створення антибільшовицької армії. Він сподівався, що можна буде звільнити військових полонених, які тоді

¹⁹¹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 150.

¹⁹² Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 128 – 129.

¹⁹³ Цит. за *Донцов Д. Рік 1918, Київ.*, с. 130.

¹⁹⁴ Там само, с. 130-131.

знаходились в Італії. За не точними даними там знаходилось близько 100 000 українців. Донцов вважав, що їх можна буде змобілізувати проти більшовиків¹⁹⁵. Пізніше, коли стало ясно, що це не вдасться, Донцов у своєму щоденнику звинуватив О. Севрюка. Севрюк був відправлений за дорученням Директорії вирішити питання з українськими полоненими. Донцов вважав, що Севрюк «умисно запропастив цю справу з полоненими», адже пізніше він став радянським агентом, за рішенням німців під час Другої світової війни був ліквідований¹⁹⁶. Очевидно, Донцов до кінця вірив у можливість відстояти Україну проти більшовиків. Проте це викликає сумніви, чи дійсно замучених людей в полоні можна було ще змобілізувати далі на війну.

Липинський вважав, що більшовизм вдасться перемогти, він сподівався що буде міцна контрреакція проти червоних. Липинський по суті передбачив цей варіант, проте це сталося значно пізніше, ніж очікував ідеолог партії хліборобів. Донцов ж не відкидав цю думку, проте мав застереження до неї, йому було важливо чи вилиється це в українському русі, чи в іншому¹⁹⁷. В цьому, у нього були сумніви, ймовірно спираючись на соціалістично-більшовицьку (на думку Донцова) Директорію, та на народні маси, які не до кінця не усвідомлювали загрозу від більшовиків.

Покинув Донцов Відень 16 лютого 1919 року, за запрошенням Е. Лукасевича у пресове бюро в Берні, Швейцарія. Цю дату, Донцов ознаменував як – «Моя друга еміграція». Водночас це і остання дата, яка є в щоденнику¹⁹⁸. У Берні, Донцов став керівником пресового-інформаційного відділу української місії. Запросив Донцова, тодішній голова цього відділу Лукасевич, якого ще задовго призначив гетьман послом у Берні¹⁹⁹. Через незрозумілу ситуацію в Україні, через небезпеку щодо її існування, робота керівника відділу мала в той момент особливе значення. Донцов був одним із найкращих кандидатів на цю

¹⁹⁵ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 133 – 134.

¹⁹⁶ Там само, с. 159-160.

¹⁹⁷ Там само, с. 130.

¹⁹⁸ Там само, с. 138.

¹⁹⁹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет.*, с. 152.

місію, спираючись на його досвід директором УТА. Донцова не вагаючись запросили на пост керівника відділу, аби доносити українську пропаганду в світ. Донцов провів в Берні на посаді керівника пресового бюро української місії де протягом двох наступних років вів українську пропаганду. Робота, на думку Донцова, велась успішно, ось що він писав: *«Протягом двох літ (1919-1921), удалось тоді нам не лише вести укр. Пропаганду в швейцарській пресі статтями, але й – через швейцарську телегр. агенцію, містит в тій пресі – майже щодня – одну, дві чи три депеші нашого пресового бюро про воєнну акцію української армії (і повстанців) на Наддніпрянщині і в Галичині. Тим шляхом діставалися наші депеші до французької і англо-саксонської преси²⁰⁰»*.

Розрив зі хліборобами та протилежний розвиток стосунків із Липинським, Донцова спіткали в час його другої еміграції, в Берні. Стосунки між Донцовим і Липинським – чудовий приклад як зі взаємоповаги та хороших ділових стосунків може відбутися ворожнеча через розбіжності в ідеях та позиціях. Метаморфозу стосунків між Донцовим та Липинським можна частково простежити у листах Липинського²⁰¹ та у післяслові Донцова у щоденнику²⁰², щоправда ці коментарі були написані значно пізніше. Розбіжності та суперечки розпочались між ними під час 2 еміграції Донцова. Формально, тоді ще Донцов залишався членом УДХП як і Липинський. Липинський заохочував Донцова повернутись до гетьманського руху в 1919 – 1921 роках²⁰³. Проте, розбіжності відбулись в позиціях ставлення до Росії. Донцов безкомпромісно ставився до питання Росії, він хотів дати руба їй і все. Він критикував Липинського за наївну віру тісного союзу Русі, де Україна з Білоруссю та з Росією творять одну цілісність і що український народ «є галузкою одного «народу руського»²⁰⁴. Донцов вважав, що така спільнота є вигадкою російських істориків, а Україна завжди належала до європейської спільноти, як приклад він доводив довгий період під Польщею.

²⁰⁰ Донцов Д. *Рік 1918.*, Київ., с. 160.

²⁰¹ Липинський В. *Повне зібрання творів, архів, студії*, серія «Архів», с. 572 – 579.

²⁰² Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 141 – 142.

²⁰³ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...*, с. 49.

²⁰⁴ Донцов Д. *Рік 1918, Київ.*, с. 141.

Його думка була повністю протилежна Липинському, вважав, що росіяни це чужі люди і чужа нація до українців – «і по культурі і по духу і навіть по крові»²⁰⁵. Липинський вважав погляди Донцова також певною наївністю. У листі до Донцова (12.11.1919), Липинський доводив, що порвати повністю відносини з Росією просто нереально, хоч він би цьому був би радий. Липинський в свою аргументацію привів два чинника:

- 1) Очільники УНР – не є ніякими самостійниками, а лише політичними спекулянтами, в один день можуть бути самостійниками, у наступний федералістами, а через деякий часу знову автономістами.
- 2) В Україні не існує власних державо-творчих елементів. Ці елементи непорушно завжди були зв'язані з Росією і викинути їх одразу – неможливо.²⁰⁶

Липинський вважав, що відносини України з Росією мають вложитись таким чином – «щоб наші державники, вчорашні русофіли самі еволюціонували в напрямі української державности»²⁰⁷.

На таку позицію Липинського Дмитро Донцов робив закиди в «хитанні що до української державности»²⁰⁸. Проте, Донцов не «давав руба» Липинському і партії хліборобів в еміграції. Судячи, з подальших листів Липинського, Донцов звісно, не погоджувався з його позиціями, проте намагався вплинути, змінити ті позиції. Донцов ображався, що запрошення на діяльність до партії в еміграції йому надіслали в якості «хай буде». Бо двоє членів партії, які були і в Головній Управі в Києві, куди належав Донцов також, зробили це без порозуміння з ним²⁰⁹. Липинський відреагував на образі Донцова, та прокоментував, проте причини Донцова, у листах Липинського зовсім інші – «Трохи не розумію Вашого закиду, чому партія звертається до Вас не тоді, коли

²⁰⁵ Донцов Д. *Рік 1918, Київ*, с. 141.

²⁰⁶ Липинський В. *Повне зібрання творів...*, с. 573.

²⁰⁷ Там само.

²⁰⁸ Там само, с. 575.

²⁰⁹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ*, с. 141.

*їй добре ведеться, а тоді коли часи стають притихливими»*²¹⁰. Така розбіжність, насправді не є дивною, коментарі Донцова у щоденнику щодо справ з Липинським написані значно пізніше після тих подій, ймовірно Донцов не хотів описувати свої образи. Можливо, в часи Української Держави, в партії хліборобів, на думку Донцова, не надто цінили його. Коли ж прийшов час, де партія мала скрутне становище в еміграції, вирішила згадати Донцова, аби той допоміг своїми публіцистичними навичками життю партії. Ймовірний і варіант того, що Донцов вважав нахабством звертатись до нього так пізно, коли деякі однопартійці вже були в курсі справ. Звісно, це лише теза, проте видається схожим, що так Донцов міг думати, спираючись на описані речі Липинським у листі до нього. Проте, судячи з листів того ж Липинського, ще ніякого проекту з добрим фундаментом не було. Липинський описував, що реорганізація ще і не починалась, бо він так і не зустрівся з Шеметом, якого давно вже не бачив. Також зазначив, що будь які результати в справі реорганізації, то одразу ж повідомить²¹¹. Проаналізувавши листи (від 14.01.1920 та від 25.06.1920), то стає зрозуміло, Липинський насправді, хотів порозумітись з Донцовим, доводив йому, що розділяє його політичні думки. Він підмітив, що він був самостійником швидше Донцова, якого зустрів вперше у 1908 році (Донцов тоді вважав самостійну України нісенітницею, в світлі свого марксизму). Проте, намагається переконати Донцова у своїх позиціях, не в ідеологічному чиннику, а як в життєво необхідному для України (на превеликий жаль для Липинського)²¹². Дмитро Донцов так і не прийняв відозву Липинського на вступ до Українського союзу хліборобів-державників (УСХД), назвавши її наївною²¹³. Дмитро Донцов вважав програму гетьманського руху – нехтуванням української самостійності та державності.

Попри розбіжності в поглядах, Донцов співпрацював з Липинським в рамках видавництва «Хліборобська Україна», надсилаючи туди на друк свої

²¹⁰ Липинський В. *Повне зібрання творів...*, с. 574.

²¹¹ Там само.

²¹² Там само, с. 574 – 575.

²¹³ Там само, с. 575.

публіцистичні твори. Безпосередньо Липинський просив Донцова про таку співпрацю. «Хліборобська Україна» – видавництво, яке слугувало також і ідеологічно органом УСХД. Липинський надсилав кошториси Донцову за статті, в рамках цього, вони продовжували переписуватись та сперечатись у поглядах²¹⁴. Липинський нарікав, що Донцов перебільшуючи, вважає їх федералістами. Липинський зазначав на різниці між союзом та федерацією, приводячи в приклад Францію та Бельгію, які були в тісному економічному та мілітарному союзі, проте ці країни не були у федерації²¹⁵. Очевидно, що Донцов на такий погляд та порівняння по відношенню до України та Росії вважав наївністю. Вже почали різнитись Донцов і Липинський і у питанні діяльності Петлюри. Судячи з листа, Липинський засуджував внутрішню та зовнішню політику Петлюри, Донцов ж з останньою погоджувався. Липинський вважав, що Петлюра пороздававши українські землі полякам, цілком ймовірно може стати федералістом, заключивши союз з П. Врангелем (один з головних керівників Білого руху)²¹⁶.

Остаточним каменем спотикання між Липинським і Донцовим постала праця останнього – «Підстави нашої політики»²¹⁷. Написав він цю працю у кінці 1920 року та на початку 1921 року. В той час, для Донцова, ця книга була «magnum opus»²¹⁸. У цій книзі, Донцов обґрунтовував небезпеку для усього світу зі сторони Росії з її більшовицьким режимом. Виставив більшовицький режим варварами, *«що волочаться по Європі тішуться, що знайшли щось, що можна зруйнувати; котрі руйнують заради самої руйнації, задля приємності, тільки щоби поглянути як се розлетить ся в звалища, ось як орди дикунів, як Гуни що вривалися в старий Рим демолюючи святе місто не маючи самі поняття про се, що за скарби культури вони нищили при тім»²¹⁹*. Проте, варто зазначити, що Донцов дійшов до революційного висновку на той час. І цей висновок не

²¹⁴ Пеленський Я. Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів..., с. 576 – 577.

²¹⁵ Там само, с. 577.

²¹⁶ Там само

²¹⁷ Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень: Видавництво Донцових, 1921.

²¹⁸ Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму..., с. 49.

²¹⁹ Донцов Д. Підстави нашої політики..., с. 4.

розуміли практично усі – Донцов вважав, що той пролетарський більшовизм, який на меті нібито об'єднувати усіх, зрівняти незалежно від національностей, сказав: *«Але одні і другі і треті нехтують се, що більшовізм, як вже показує його назва се зявище російське і в першій лінії російське²²⁰»*. Тобто, Донцов попереджав, що більшовизм, який несе диктатуру пролетаріату, насправді несе російський диктаторський шовінізм, який руйнує заради руйнації. А більшовизм, ніщо інакше як той же царизм, тільки в інших капцях: *«Можна з певністю сказати, що так власне і є, що так ідеологія російського комунізму як і царизму се тільки різні форми одної і тої самої суті, одного і того самого зявища загальнішого характеру, що є нічим иншим, як воюючим ів заходом, російським месіянством²²¹»*. Донцов доводить, що більшовизм не бориться проти класової несправедливості, а бориться проти націй. Бо це для звичайних червоних солдатів є боротьба проти шляхти, а для цілого російського загалу – це була війна московського месіянства проти поляків. Донцов бачив у більшовизмі та ставився до нього як суто до продукту російської культури, таким чином, розвинув антиросійську тему. Донцов також вибудовує Захід і Росію у героїв антагоністів: *«Велика роль одиниці та її свобідних групувань, почуття особистої гідности, власних прав і обовязків, активність в підтримуванню громадської організації – головні прикмети західної суспільности. Приголомшеність і пасивність одиниці, відсутність правної психіки, повний брак автономної моралі, заступленої тут наказами або палкою – головні риси суспільности російської²²²»*, він це успішно робив вже у брошурі «Культура примітивізму», де антагоністами виступали Україна і Росія. В антагоністичні стосунки Донцов також привів православ'я та католицизм. Донцов продовжив тему церкви, яку ще вів з тої ж брошури «Культура примітивізму», повторивши, що церква відкидає індивідуалізм та залежна від політично-центральної влади. Проте католицька збудована так, що – *«Сі засади є: повна незалежність від світської влади, по перше. По друге –*

²²⁰ Донцов Д. Підстави нашої політики..., с. 4.

²²¹ Там само, с. 5.

²²² Там само, с. 23.

льоґіка і міцна організація, котрі усталюють спосіб шукання та інтерпретації релігійної правди²²³». Натомість православна церква бачить лише – «Власне в сих двох засадах – раціоналізму і папізму бачить православіє печать Люцифера, на католицькій церкві. Без застережень відкидає вона раціоналістичний принцип²²⁴».

Важливим завданням для нації, зазначає Донцов – мати «колективний ідеал» або «національну ідею»²²⁵. Донцов спирається на те, що кожна нація, яка грає якусь певну роль в історії, є корисною для людськості, виконує корисну функцію в міжнародному житті поміж державами, мають ту національну ідею. О. Зайцев зазначив, що Донцов розпочав поділяти думку романтичного націоналізму ХІХ століття²²⁶. Тобто, та форма націоналізму, яка завдяки органічній єдності, є у сукупності національно-культурних та духовних цінностей нації.

На противагу Липинському, Донцов намагається відділити Україну навіть зовнішнім виглядом від Росії. Що в Україні нічого спільного з Росією немає, бо вона навіть «...хоч би і сам зовнішній вигляд вигляд країни з охайністю її садиб, чепурістю її людности, з архитектурою її церков..²²⁷». За невдачі України, Донцов звинувачує соціалістичні партії. Звинувачує їх в руйнуванні держави, виродження політичної думки²²⁸.

Донцов стверджує, що наступила страшна доба нігілізму, яка відкидає порядок, і є небезпекою для істотного існування нації і цивілізації загалом. Проте, дати відсіч цій небезпеці має ренесанс селянства – «Розглядаючи ся в силах, які моглиб ставити чоло сій небезпеці, приходимо до висліду, що сею силою може в нас бути тільки селянство та відповідаюча його інтересам і способові думання ідеологія. Коли в наслідок війни не наступивби сей ренесанс

²²³ Донцов Д. Підстави нашої політики..., с. 34.

²²⁴ Там само, с. 35.

²²⁵ Там само, с. 69.

²²⁶ Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму..., с. 53.

²²⁷ Донцов Д. Підстави нашої політики..., с. 72.

²²⁸ Там само, с. 197.

селянства, один із найбільших несподіваних її результатів, довело сяб справді розпочати над будучиною західної культури». Донцов вірив, що селянство внесе свої корективи, аби цивілізація не згинула. Проте, вона не буде вносити корективи на подібнім більшовизму диктатури пролетаріату, а демократичні²²⁹.

Донцов писав цю книгу, зазначив Зайцев, під впливом тогочасних подій – повстань по всій Україні проти більшовиків, та вірив що нічого ще не втрачено та боротьба триватиме. Також, Донцов обґрунтовував історичному місії України як бастіону Європи у боротьбі проти Росії. Що заради місії спасіння Наддніпрянської України, Донцов вважав, що можна пожертвувати часткою західних земель Польщі²³⁰. «Підстави нашої політики» насправді продовжують тему ще започатковану у «Культурі примітивізму». Проте, ця робота дає революційність своєрідну тим, що автор детально розглянув геополітично світ з їх ролями з Україною проти Росії. Отже, «Підстави нашої політики» це певне осмислення Української революції, хоч в час написання революція ще не закінчувалась і надії були, проте Донцов вже міг зробити висновки щодо попередніх її періодів. 1) Донцов відвів революцію в частину протистояння усього Заходу проти Росії. Росія постала тим культурним варваром, який лиш руйнує заради насолоди, Донцов протиставляв Росію і Захід як два різних світи, де була і культурна і релігійна протилежність; 2) Вважав більшовизм як суто російським явищем, який мав туж суть, що і царизм – ніс російський диктаторський шовінізм; 3) Донцов дійшов до висновку, що у світі наступила доба нігілізму, яка рушить порядок, і є небезпечною для цивілізації. Проте, головною рушійною силою, яка цього не допустила і не допустить – це ренесанс селянства, який зробить корективи протилежні більшовизму, демократичні корективи.

О. Зайцев вважає осмислення Донцовим Української революції важливим ідеологічним етапом в його інтелектуальній біографії²³¹. Дійсно, Дмитро Донцов,

²²⁹ Донцов Д. *Підстави нашої політики...*, с. 200 – 204.

²³⁰ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...*, с. 49 – 50.

²³¹ Зайцев О. *Осмислення досвіду Української революції у творах Дмитра Донцова...*, с. 77 – 85.

завдяки осмисленню, закріпив свою антиросійську позицію, тим і розвинув своє націоналістичне бачення. Відповідно, певну частину здобутих висновків, Донцов вмістив у тези в «Підставах..», про які зазначив О. Зайцев: *«Видитовхуючись від цих тез, Донцов приступив до розробки нових ідеології та політичної стратегії, покликаних вказати українському рухові шлях до майбутньої перемоги»²³²*.

Липинський прочитавши цю книгу (яку Донцов сам же і прислав Липинському), остаточно переконався в неможливості переконати Донцова у своїх позиціях та поглядах. Ймовірно Липинський вважав, що така безкомпромісність Донцова до Росії спираються на бажання самостійності та державності України. Проте, враховуючи факт, що Липинський вже був ознайомлений з антиросійською «Культурою примітивізму», то не звучить до кінця переконливо. У листі, який Липинський збирався відправити Донцову, було зазначено: *«Якщо завданням Вашим [є] створити секту руссо-борців, то може це Вам вдасться. Але коли Ви хотіли зєвропеїзувати хоч трохи нашу суспільність, поширюючи в ній європейський дух громадської організованості і колективної мислі (а не романтикою в життю шукати колективного раю), то думаю, що Ваша книжка не дасть бажаних наслідків»²³³*. Донцов на цей закид відповів, сказавши: *«Але мені знов не по дорозі, на жаль, з хліборобами-державниками (хоч як я шаную Л[ипинсько]го), котрі прийняли в свою програму «тісний мілітарний і економічний союз з Росією»...»²³⁴*

«Підстави нашої політики» – твір, який зафіксував поміжний етап в ідейній еволюції Донцова – від консервативного націоналізму гетьманського табору до націоналізму нового типу, який вже стався у його львівський період творчості, зазначив Зайцев О.²³⁵. Проте, варто зазначити, що ланцюжок, завдяки якому той етап і зміг відбутися ще прямує від статті «Похід Карла XII на Україну» та брошури «Культури примітивізму» – де Росія вже почала

²³² Зайцев О. Осмислення досвіду Української революції у творах Дмитра Донцова., с. 85.

²³³ Липинський В. Повне зібрання творів., с. 578 – 579.

²³⁴ Цит за: Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму..., с. 58 – 59.

²³⁵ Там само, с. 59.

розглядатись як небезпечний варвар, а в останній постала відкрито антагоністом Україні своєю політично-культурною цілісністю.

Якщо повернутись до метаморфози стосунків Липинського та Донцова, то ворожнеча лиш збільшувалась. У «Листах до братів-хліборобів», в частині де вступне слово до ворожих таборів, Липинський присвятив Донцову не мало уваги. В світлі жорсткої розбіжності в поглядах, Липинський піддав Донцова нищівній критиці. Липинський описав Донцова як хронічного зрадника, який спочатку зрадив своїх батьків, ставши російським соціал-революціонер, згодом їх ставши українським, а пізніше останніх. Продовжуючи цей ланцюг зрадництва, Липинський підкреслював, що ні з того, ні з сього, Донцов став самостійником, а пізніше зрадив і гетьмана також: *«Використовуючи революційну завірюху, вкручується між Гетьманців, одержує призначення на начальника пресового бюро, яко такий не робить нічогосінько для пропаганди ідеї Гетьманства, а навпаки: де може своїм товаришам по службі і самій справі Гетьманській інтригами шкодить. Врешті зраджує в найпідліций спосіб Гетьмана, написавши папквіль, за який удостоюється високої посади в швайцарській місії Директорії»*²³⁶. Донцов, в одній із статей вже львівського періоду відповів, доводячи, що ніколи не був російським соціалістом. Нарікав, що закордоном він опинився *«не з невідомих причин»* (про це писав Липинський), і точно не з добровільних, доводячи що добре причину знали ті, з ким він відсиджував у Петербурзькій та Лук'янівських в'язницях. Донцов, не опустивши жодної миті у зверненні до Липинського – називав його паном Вацлавом, підкреслюючи його польське коріння²³⁷. Також, Донцов критикував програму хліборобів-державників, висловлював сумнівність у побудові держави за допомогою верстви «хліборобів» та змосковщеною українською шляхтою «дворян». Донцов не відкидав ідеї сильної підпори держави в якості інтелігенції та аристократично-

²³⁶ Липинський В. *Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму*. Писані 1919 – 1926 р. Відень, 1926 С. XXI - XXII

²³⁷ Донцов Д. *Дон Кіхотам монархізму // Вибрані твори*. Т.10: *Твори різних періодів.*, с. 142 – 148.

привілейованої верстви населення. Проте, він був впевнений, що такої в Україні немає, попри наявність в інших європейських державах²³⁸.

Після падіння УНР та влади Директорії, відповідно і ліквідації українських дипломатичних станиць Донцов покинув місто Берн у лютому 1921 року та повернувся до Відня, туди ж і прибула його дружина з Копенгагену²³⁹.

Отже, з приходом влади Директорії, Дмитро Донцов не зміг порозумітись з нею через ідеологічні та програмові розбіжності. Навіть називав їх більшовиками. Через загрозу його життю, він виїхав до Відня, разом із групою, що прямувала на Паризьку мирну конференцію. Проте, він залишився у Відні. У Відні, Донцов не стояв осторонь, він активно обговорював українське питання разом із Липинським. Разом шукали вирішення проблеми, в деяких позиціях погоджувались. Донцов також покладав надії на нову антибільшовицьку армію, з полонених українців, що знаходились в Італії. Пізніше, за запрошенням Дмитро Донцов виїхав до Берна, де очолив керівництво пресового-інформаційного відділу української місії. В еміграції, стосунки Донцова із партією хліборобами (пізніше хліборобами державниками) та Липинським значно погіршились. Погіршились через розбіжності в поглядах та позиціях, Донцов стояв безкомпромісно у питанні з Росією, проте Липинський був протилежної думки. Дмитро Донцов не прийняв відозву Липинського до реорганізованої партії, що буде представляти гетьманський рух в еміграції. В Берні, Дмитро Донцов написав один з найважливіших своїх творів у житті – «Підстави нашої політики», де розвинув тему, ще започатковану в брошурі «Культура примітивізму». Твір «Підстави нашої політики», одна з найважливіших праць в інтелектуальній біографії Донцова, яка далі розвивала антиросійську тему. Праця, яка остаточно привела стосунки між Донцовим та Липинським до ворожнечі. У 1921 році, Донцов покинув Берн, та повернувся до Відня.

²³⁸ Донцов Д. *Пансько-музицький центавр* // Вибрані твори. Т.3: *Ідеологічна есеїстика (1922-1932 рр.)*, с. 139 – 141.

²³⁹ Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет*. С. 153.

ВИСНОВКИ

Донцов брав активну участь у подіях Української революції за доби Гетьманату. В період Центральної Ради Дмитро Донцов не поспішав повертатись до України. Згодом перешкодою стала окупація більшовиками УНР. Крім того, Донцов не збирався входити в державні структури УНР, доки при владі в ній були соціалісти, з якими Донцов був у ворожих стосунках.

Повернувшись до України в березні 1918 р., Донцов відчув пригнічений настрій, що був викликаний відновленням влади Центральної Ради завдяки німецькій окупації. Донцов уважав, що такий політичний режим не принесе бажаного для Української революції. Порівнюючи Українську революцію з Великою французькою, він прагнув віднайти «українського Бонапарта». Він вважав, закономірним, що після початкового та безуспішного революційного режиму, який приніс хаос, прийде міцна рука, що наведе лад. Такою рукою, на думку Донцова, був Павло Скоропадський. Проте немає підстав вважати, що Донцов мав хоч який-небудь вплив на гетьмана. Ні у спогадах Скоропадського, ні в щоденнику Донцова, ні в інших джерелах не знайдено підтверджень впливу та ролі Донцова в державному перевороті. Він отримав посаду директора Української телеграфічної агенції завдяки своїм публіцистичним талантам, адже відомо що Скоропадському подобались статті Донцова.

Оцінюючи вплив Донцова, його активність в подіях Української революції, в діяльності Української Держави, можна дійти до висновку, що значного впливу не було. Проте, він ніколи не стояв осторонь. Питання, які його хвилювали, Донцов обговорював зі Скоропадським, багато разів проводив розмови як і з німецькою окупаційною владою, так і з послом Німеччини та його заступником. Намагався захистити інтереси та життя Української Держави, не допустити федерації з Росією, твердо стояв у позиціях державності та самостійності України, боровся мірою своїх сил.

Донцов не порозумівся з владою Директорії, вважав її програмово-політичний шлях більшовицьким. Вийшовши з України через небезпеку для власного життя. У Відні Донцов не залишився стояти осторонь. Він жваво обговорював стан справ та їх вирішення із Липинським, шукав виходи, аби перемогти більшовиків в Україні. Вже у Берні у Донцова та Липинського розпочались розбіжності у поглядах та позиціях щодо ставлення Росії та можливого зближення з нею. Відкрита ворожнеча між Донцовим і Липинським почалася після публікації праці «Підстави нашої політики». Донцов у цій праці розвинув антиросійську тему, пропагував ворожнечу щодо Росії. Ця праця була логічним продовженням його брошури «Культура примітивізму (підстави російської культури)». Липинський звинуватив Донцова в розпалюванні ненависті та формуванні секти «руско-борців».

Дмитро Донцов прибув до Києва, коли вже покинув марксистські ідеї та засвоїв консервативний націоналізм після переосмислення Першої світової війни, у якій була боротьба націй за першість, а не об'єднання пролетаріату. Світова війна стала тим початком та спусковим механізмом, який привів Донцова до націоналістичних настроїв у його поглядах. Розпочав Донцов вести антиросійську тему ще до участі в Українській революції, про це свідчить брошура «Похід Карла XII на Україну», проте в ній ще не було надрадикального характеру та антагонізму. Висновки, які зробив Донцов з подій Української революції закріпили його антиросійську позицію. Що очевидно, адже він вважав трагічною помилкою українських політичних режимів у прихильності до федералізму та в недостатній відчуженості до Росії. Саме тому, антиросійська позиція закріпилась, що доводить «Культура примітивізму», де Донцов не просто критикував Росію, а зробив з неї варвара за культурною складовою. «Культура ...» виводить Росію за її культурною природою – у невідворотного ворога Україні. Продовженням цієї теми вже була книга «Підстави нашої політики», де Донцов, осмисливши вже гетьманський період та початковий період Директорії, ще більше закріпив свої антиросійській позиції, зробивши з

Росії ворога цивілізації, розвинув тему у геополітичний характер. Донцов вважав, що наступив скрутний час, де більшовицький нігілізм руйнує порядок, який небезпечний для існування цивілізації, потрібно боротись. Донцов був переконаний, що сила, яка встала проти – селяни з правильною ідеологією. Для цього потрібно розробити програму націотворення з урахуванням нацменшин, які не прихильні до більшовизму. Осмислення Української революції закріпило у Донцові антиросійські позиції, викликало необхідність у розробці нових ідей та шляхів, аби український рух перемиг – що розвивало його націоналістичне бачення в подальшому у більш авторитарний бік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Винниченко В. *Відродження нації* ч. 3. Київ ; Відень: Дзвін, 1920 / Перевид. Нью-Йорк, 1968. 535 с.
2. Грушевський М. Твори: у 50 т. *Т. 4, Кн. 1, Серія: Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)* / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. Інститут історії України; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, С. Панькова. Львів: Світ, 2007. 407 с.
3. Деникин А. Очерки русской смуты в 5-ти т. *Т. 1 Крушение власти и армии, февраль - сентябрь 1917. Вып. 2.* / Поволоцкий Я. Париж: Слово, 1921. 238 с.
4. Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. 327 с.
5. Донцов Д. *Вибрані твори Т.10: Твори різних періодів.* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2016. 378 с.
6. Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911 – 1939 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012. 362 с.
7. Донцов Д. *Вибрані твори Т.3: Ідеологічна есеїстика (1922 – 1932 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012. 351 с.
8. Донцов Д. *Підстави нашої політики.* Відень: Видавництво Донцових, 1921. 210 с.
9. Донцов Д. *Рік 1918, Київ.* Документально-художнє видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. 206 с.

10. *Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов)* / Под ред. М. Горького [и др.]. Москва: История гражданской войны. Вып. 1, 1936. 205 с.
11. Липинський В. *Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму*. Писані 1919 – 1926 р. Відень, 1926. 580 с.
12. Липинський В. *Повне зібрання творів, архів, студії*. Серія «Архів», Т.1 (А – Ж) / Упор. Пеленський Я. Київ ; Філадельфія: Смолоскип, 2003. 959 с.
13. Скоропадський П. *Спогади, кінець 1917 – грудень 1918* / За ред. Пеленський Я. Київ ; Філадельфія, 1995. 493 с.
14. Чикаленко Є. *Щоденник (1918-1919)* / Передм. та прим. Осташко Т. Київ: Темпора, 2011. 424 с.

Література

1. Баган О. *Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова* // Донцов Д. Вибрані твори. Т.1: Політична аналітика (1912- 1918 рр.) Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. С. 5 – 19.
2. Базілевський М. *В'ячеслав Липинський та ідея соціальної стабілізації* // Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. *Вячеслав Липинський і його творчість*. Нью-Йорк: Булава, 1961. С. 41 – 58.
3. Бойко О. *Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова "О границях Української Держави під взглядом політичним" (1918)* // Національна та історична пам'ять. 2013. - Вип. 7. С. 184-191.
4. Бойко О., Михайлова О., Верстюк В. *Українська Народна Республіка доби Директорії* // Нариси історії української революції 1917–1921 років Кн. 2. / Ред. кол.: гол. В. Смолій, Боряк Г., Верстюк В., Кульчицький С., Литвин В., Пиріг Р., Реєнт О., Рубльов О., Солдатенко В., Терещенко Ю. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2012. С. 5 – 136.
5. Верстюк В. *Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест* // Нариси історії української революції 1917–1921 років Кн. 1 / Ред. кол.: гол.

- Смолій В., Боряк Г., Верстюк В., Кульчицький С., Литвин В., Пиріг Р., Реєнт О., Рубльов О., Солдатенко В., Терещенко Ю. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2011. С. 86 – 250.
6. Гирич І. *Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України: Спроба есею* // Історіографічні дослідження в Україні. Київ, 2008. Вип. 18. С. 280 – 312.
 7. Давлєтова Г. Д. *І. Донцов: початок формування світогляду* // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2007. Вип. XXI. С. 138–143.
 8. Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму: Львівський період Дмитра Донцова, 1922 – 1939 роки: начерк інтелектуальної біографії*. Київ: Критика, 2019. 340 с.
 9. Зайцев О. *Осмилення досвіду Української революції у творах Дмитра Донцова* // Історія та історіографія в Європі. Вип. 5. Київ, 2016. С. 76 – 88.
 10. Пархоменко В. *Щоденники Д. Донцова та Є. Чикаленка - як джерело з історії Гетьманату 1918 року в Україні* / В. А. Пархоменко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки, 2013. Вип. 3.35. С. 218 – 221.
 11. Пиріг Р., Осташко Т. *Гетьманська Держава* // Нариси історії української революції 1917–1921 років. Кн. 1 / Ред. кол.: гол. Смолій В., Боряк Г., Верстюк В., Кульчицький С., Литвин В., Пиріг Р., Реєнт О., Рубльов О., Солдатенко В., Терещенко Ю. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2011. С. 251 – 371.
 12. Солуха П. *Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна)*. США: Хутір Діда Петра, 1973. 379 с.
 13. Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк ; Торонто: Trident International, Inc, 1974. 419 с.
 14. Штепа П. *Бібліографія творі Дмитра Донцова*. Віндзор, 1958. 21 с.
 15. Яневський Д. *Політичні системи України 1917-1920 років: спроби створення і причини поразки*. Київ: Дух і Літера, 2003. 767 с.

16. Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov, the Ukrainian Idea, and Europe's Twentieth Century*. University of North Carolina at Chapel Hill Graduate School, 2017. 528 p.

Електронні ресурси

1. Винниченко Володимир. Заповіт борцям за визволення [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://osvita.ua/doc/files/news/671/67149/vynnychenko-volodymyr-kyrylovych-zapovit_ia.pdf.